

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN BAĞDAT'TA KÖLEMEN HÂKİMİYETİNİ KALDIRMA TEŞEBBÜSLERİ

Dr. Süheyla YENİDÜNYA*

Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyaya sahip olması zamanla idari ve mali açıdan farklı yönetim bölgelerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Jeopolitik ve mali açıdan devletin önemli sınır şehirlerinden olan Bağdat bu oluşumu en iyi yansıtan örneklerden biridir. Merkezi otoritenin azalmasıyla bölgede Kölemen Hâkimiyeti gün geçtikçe artmış zamanla devlet içinde devlet halini almışlardır. O kadar ki bir asırdan uzun bir dönem Bağdat valileri Kölemen soyundan gelenler arasından atanır olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Kölemen hâkimiyetine son vermek için XIX. yüzyıl başlarındaki girişimlerine yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Halet Efendi, Bağdat, Kölemen, Süleyman Paşa, Abdurrahman Paşa, Sebastiani, Aşiret, Bâbıali, Osmanlı Devleti, Musul.

Attempts Of Ottoman Empire To Abolish The Sovereignty Of Mamluks In Baghdad In Early XIX Th Century

In Ottoman Empire, because of having a wide geography, the administrative and financial terms has given rise to the formation of different management zones in course of time. Baghdad, as an important city border of state from both geopolitical and financial perspective, is one of the best example in this respect. With the weakening of central authority in the region, Mamluk's (Kölemen) rule has increased day by day and finally they became state within the state. So that a period longer than a century, Baghdad governors are appointed from among the Mamluks descends. This study will try to shed light on that, attempts of Sublime Porte to put and end the Mamluks (Kölemen) rule in Baghdad in early XIXth century.

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Key words: Halet Efendi, Bağdat, Mamluk (Kölemen), Süleyman Pasha, Abdurrahman Pasha, Sebastiani, Tribe, Sublime Porte, Ottoman Empire, Mousoul.

Osmanlı Devleti'nin, İran'la sınırını teşkil eden Bağdat¹, stratejik, bir öneme sahip olduğu kadar aynı zamanda devletin önemli gelir kaynaklarından biriydi. Ancak coğrafi konumu nedeniyle herhangi bir saldırı karşısında İstanbul'dan Bağdat'a askeri yardımın zamanında ulaşması imkânsızdı. Bâbali, şehrin hem bu özellikleri hem de her an isyan etmeye hazır demografik yapısı yüzünden valilerin kuvvetli olmasını destekliyordu. Önceleri devletin lehine olan bu durum zamanla ters işlemeye başladı. Ahmet Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında (1723/24-1747)² ordusunda bulunan 1.000 kadar seçkin Kölemen'den birisi olan Süleyman Ebulrahman'ın (Büyük Süleyman Paşa 1779-1804)³ önce Ahmet Paşa'ya kethüda, onun vefatıyla da yerine vali olmasıyla başlayan bu süreç, Süleyman Paşa'nın seleflerinin kölelerine itibar etmesiyle hız kazandı. Şehirde onlar kuvvet kazandıkça Osmanlı tebaasının da itibarı azalmış, bu suretle hâkimiyeti Kölemenler ele geçirmişti. Dolayısıyla bölgede Osmanlı Devleti'nin idari varlığı gün geçtikçe zayıflamış, mali bağlar da vergilerin ve muhalifat bedellerinin ya hiç gönderilmemesi ya da göstermelik olarak çok az bir kısmının gönderilmesi nedeniyle kopma noktasına gelmişti. Bâbali giderek büyüyen bu sorunu halletmek için 1807 ve 1811'de iki fırsat yakalamış, ancak başarılı olamamıştır. Bu çalışmada söz konusu tarihlerde bölgedeki Kölemen Hâkimiyeti'ne⁴ son vermek adına olan girişimlere yer verilecektir. Özellikle 1811'de Halet Efendi'nin bölgeye mübaşir olarak gönderilmesiyle başlayan süreç hakkında, bölgede yaşanan gelişmelerin hem Bâbali hem de Halet Efendi⁵ tarafından çok gizli tutul-

¹ Bağdat şehri hakkında genel bilgi için bkz: Ahmed Cavid Baysun, "Bağdat" *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. II, Eskişehir 2001, s. 195-211; Abdülaziz Ed-Dûri, "Bağdat-Genel Bakış", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. IV, İstanbul 1991, s. 425-433; Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat Osmanlı Dönemi", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 433-437; Abdülkerim Özyayın, "Bağdat-Kültür ve Medeniyet", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 437-441.

² Ahmed Paşa hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. I, (Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996, s. 198.

³ Süleyman Paşa hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. V, s. 1546.

⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, HAT 20896. Kölemen hâkimiyetinin kurulması ve yıkılması hakkında bkz. Sabit, *Kölemen Hâkimiyetinin Kurulması ve İnkırazına Dair Bir Risale*, İstanbul 1292; Mehdi Jawad Habib al Bustani, *Bağdat'taki Kölemen Hâkimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması İle Ali Rıza Paşa'nın Valiliği*, (İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1979, s. 6-15.

⁵ Süheyla Yenidünya, *Hâlet Efendi'nin Hayatı, İdari ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009.

ması nedeniyle⁶ dönemin kroniklerinde pek bilgiye rastlanmaz. Şanizade Tarihi'nde Hâlet Efendi'nin Bağdat görevine ve o süreç içerisinde olanlara dair hiçbir kayıt bulunmaması sadece Bağdat Valisi'nin kesik başının gelmesini kaydedip anlatılacaklarını Hâlet Efendi'nin dönüşüne ertelemesi⁷ bu sebepten olsa gerektir. Yine Câbi Tarihi'nde bu konu hakkındaki hatalı bilgilerin olması, yazarın konu hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığını göstermektedir⁸. Ahmed Cevdet Paşa'nın ise tarihinde birçok noktada Hâlet Efendi'nin verdiği bilgilerle örtüşen bilgiler vermesi, onun Hâlet Efendi'nin raporlarından faydalandığı kanaatini uyandırmaktadır. Ancak sıra vali atanmasına gelince yazar, Hâlet Efendi'yi Bağdat valiliğine göz dikmekle ve bir oldu bittiyle Abdullah Ağa'yı Bağdat valisi yapmakla suçlamaktadır. Belgeler ise Hâlet Efendi'nin en başından beri Abdullah Ağa'yı vali adayları arasında gördüğünü daha Süleyman Paşa'yı ortadan kaldırmadan onu Bağdat kaymakamı ilan ettiğini ve Abdurrahman Paşa'ya karşı birlikte çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışmadaki amacımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belgeler ışığında konuyu ele almaktır.

1807 Yılı Gelişmeleri

Kölemenlerin devlet içinde devlet halini almaları Osmanlı Devleti için gün geçtikçe büyük bir sorun haline ahyordu. Bölgeye doğrudan müdahale etmek işleri daha da kötüleştirceğinden uygun bir ortam için bekleyen Bâbîali, 20 Eylül 1807 tarihinde Bağdat Valisi Ali Paşa'nın⁹ köleleri tarafından öldürülmesiyle istediği fırsatı yakaladı. Ancak çok geçmeden Bağdat halkı, atanacak yeni valinin yine bir Kölemen ve eski valinin kethüdası olan Süleyman Bey olmasını talep etmiş, bu istekleri Bâbîali'de meşveret meclisinde tartışılarak, Süleyman Bey'in kaymakam, Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Bağdat Valisi olmasına karar verilmiştir¹⁰. Sultan IV. Mustafa (1807-1808) ise Kölemen hâkimiyetinin sona erdirilmesi için Bağdat'a dışarıdan bir vali atanmasının isabetli bir tedbir olduğunu

⁶ BOA., HAT 20880.

⁷ Şanizade, *Tarih*, C. I, 1284/1867, s. 406.

⁸ Ali Paşa'nın kethüdası olan Süleyman Paşa'yı, Câbi Ömer Efendi eserinde oğlu olarak göstermektedir [Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), C. I, Ankara 2003, s. 694]. Hâlet Efendi tarafından Bâbîali'ye Basra Mütesseslimi'nin Bağdat'a vali olarak atanmasının teklif edildiğini [Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 694] ve Süleyman Paşa'nın idamından sonra Bağdat Valisi olarak Abdullah Paşa atanmışken Süleyman Paşazade Said Bey'in vali olduğunu (Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 974) kaydetmesi de Câbi'nin verdiği hatalı bilgiler arasındadır.

⁹ Ali Paşa'nın Bağdat valiliğine atanması ve öldürülmesi hakkında bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, Dersaadet 1309 (ikinci baskı), s. 204-206.

¹⁰ BOA., HAT 4289.

düşünmekle birlikte, bazı endişeler taşımaktaydı. Dışarıdan atanan valinin bir tarafı İran diğer tarafı Vehhabilerle¹¹ çevrilmiş olan Bağdat'ı kontrol etmekte yaşayacağı güçlük Sultan'ı rahatsız eden bir husustu. Ayrıca dışarıdan atanacak bir vali Bağdat'ta her an çıkması beklenen ihtilali hızlandırabilirdi. Bu düşüncelere sahip olan IV. Mustafa, atamayı hemen onaylamıyor, Bağdat halkının Yusuf Ziya Paşa'yı kabul edeceklerine ve bir ihtilal çıkartmayacaklarına dair meşveret meclisinden teminat istiyordu¹². Yusuf Ziya Paşa'nın Bağdat'a Vali olarak atanması¹³ meşveret meclisinin istenilen teminatı verdiğini göstermektedir. Ancak bu karar uygulama aşamasında Fransız elçisi Sebastiani¹⁴ engelini takıldı. Osmanlı Devleti'nin o dönemde Fransa merkezli bir dış politika takip etmesi ve Rusya'yla olan sorunlarını halletmek için bu ülkeye bel bağlaması¹⁵ nedeniyle Fransız elçisi Sebastiani, dış ilişkiler bir yana artık devletin iç işlerinde de söz sahibi olmuş; hatta bu bahiste görüleceği gibi vali atamalarına dahi müdahale eder hale gelmişti.

İngiltere ile rakip oldukları Bağdat-Basra bölgesinde Fransa'nın söz sahibi olmasını isteyen Sebastiani hemen harekete geçerek konuyu dönemin Reisülküttabı Hâlet Efendi ile müzakereye başladı. Fransız elçisi kontrolü altında tutamayacağı Yusuf Ziya Paşa yerine birlikte hareket ettiği Süleyman Bey'in vali olarak atanmasını talep ediyordu. Avrupalı bir elçinin sözüyle vali atanması mümkün değilse de Fransa'nın ilişkileri kesmek için en ufak bir meseleyi bahane edeceği bilinen bir gerçektir. Durumun nezaketini en iyi bilenlerden biri olan Hâlet Efendi, kelimelerini özenle seçerek konunun Osmanlı Devleti'nin içişlerine ait bir mesele olduğu gerekçesiyle Sebastiani'nin talebini reddetti. Ancak Sebastiani,

¹¹ Vehhabi'ler hakkında geniş bilgi için bkz. Eyüp Sabri, *Tarih-i Vehhabiyan*, İstanbul 1296; Neşet Çağatay, "Vehhabilik", *İA*, C. XIII, Esikışehir 2001, s. 262-269; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti (Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*, Ankara 1998.

¹² BOA., HAT 53925; TSMA E 7030.

¹³ TSMA., E 8702/10. Yusuf Ziya Paşa'ya 24 Receb 1222/27 Eylül 1807 tarihinde Şehrizor ve Basra eyaletleriyle birlikte Bağdat valiliği verilmiştir (BOA., Tahvil 53, s. 21-22).

¹⁴ Napolyon'un kız kardeşinin kocası olan (Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 18), General Horace Comte Sebastiani, Mısır Seferi'nden hemen sonra görünüşte Kuzey Afrika sahillerindeki Fransa ticaretini denetlemek gerçekte ise İstanbul'da III. Selim ile görüşerek Osmanlı Devleti'ni Fransa tarafına çekmek için gönderilmişti. Napolyon ile olan akrabalığı ve daha önceki tecrübesi göz önüne alındığında Sebastiani'nin elçi olarak seçilmesinin tesadüfi olmadığı ve Napolyon'un, Osmanlı Devleti'ni müttefikleri olan Rusya ve İngiltere'den ayırmak için özellikle Sebastiani'yi gönderdiği anlaşılmaktadır. Sebastiani 28 Ağustos 1806 tarihinde Fransa Büyükelçisi sıfatıyla İstanbul'a gelmiştir [Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon, Sebastiani ve Gardan*, (terc. Köprülüzade Mehmet Fuad), Dersaadet 1329, s. 29-30].

¹⁵ 1807-1808 Osmanlı Fransız yakınlaşması hakkında bkz. Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s. 92-99.

nihayetinde, İngiltere'nin Basra'da Vehhabiler ile görüştüğünü ve bu yüzden Bağdat meselesinin de içişlerine ait bir konu olmaktan çıktığını söyleyerek gerçek niyetini açıkladı. Tüm ısrarına rağmen istediği sonucu alamayan Fransız elçisi İspanya ve Felemenk elçileri ile birlikte İstanbul'dan ayrılacağını bildiren Bâbâli üzerindeki baskısını arttırdı. Sebastiani'nin blöfünü gören Bâbâli geri adım atmamakla birlikte adı geçen elçilere tarziye yollu taktirler yollayarak gönüllerini almaya çalıştı¹⁶.

Bu esnada Bağdat'ta kaymakam Süleyman Bey hem kendisinin hem de halkın gönderdiği yazılarla Bâbâli'yi etkileyerek valilik koltuğuna oturmaya çalışıyordu. Şehir ahalisi, Süleyman Bey'in telkinleriyle yazdıkları aşikâr olan dilekçelerde; Yusuf Ziya Paşa'nın, Irak'ın hem idari hem de demografik yapısı hakkında bilgisinin yetersiz olabileceğini ileri sürerek Süleyman Bey'in valiliğe atanmasını istiyorlardı¹⁷. O ise vali olması halinde hem İran'ın saldırılarını önleyeceğini hem de Vehhabi sorununu ortadan kaldırarak Baban ve Şehrîzor bölgesini kontrol altına alacağını taahhüt etmekteydi. Ayrıca isyan emareleri görünen şehirde böyle bir durum vukuunda Vehhabilerin de harekete geçeceklerine dikkat çekerek bir an önce atanma emrinin verilmesine çalışıyordu¹⁸. Süleyman Paşa'nın bu yazısı Bâbâli'ye ulaştığı sırada Fransız elçisi de Hâlet Efendi'ye, onun gayret ve dirayetini içeren bir taktir göndererek, Bağdat valiliğine atanması yönündekini teklifini yeniledi. Hatta randevusuz bir ziyarette bulunarak, şehirde ihtilal emarelerinin görüldüğünü ve bu durumda Vehhabilerin bölgeye saldıracağını, sözde dostane bir şekilde ihtar ediyor ve bu tehlikenin ancak valiliğin Süleyman Bey'e verilerek önlenebileceğinin altını çiziyordu¹⁹. Sebastiani ve Süleyman Bey'in ifadelerinin neredeyse bire bir örtüşmesi ise birlikte hareket ettiklerini gösteriyordu.

Bütün bu baskıların sonucunda Bâbâli mecburen geri adım atmış ve Yusuf Ziya Paşa'nın yerine Süleyman Paşa'yı atamıştır²⁰. Bağdat'ın bir Kölemen olan Süleyman Paşa'ya tevcih edilmesiyle Osmanlı Devleti bölgede Kölemen hâkimiyetine son vermek için büyük bir fırsatı kaçırmıştır²¹.

¹⁶ BOA., HAT 14351.

¹⁷ BOA., HAT 54084, 4282.

¹⁸ BOA., HAT 4276, 4290.

¹⁹ BOA., HAT 53342.

²⁰ Süleyman Paşa 27 Şevval 1227/28 Aralık 1807 tarihinde Bağdat valiliğine atanmış (BOA., Tahvil 53, s. 21-22); caize olarak ise 15.323 kuruş göndermiştir (BOA., Sadaret Defteri 354, s. 11). Yusuf Ziya Paşa'nın valilikten alınmasına gerekçe olarak para ve diğer bazı taleplerde bulunarak görev yerine gitmeyi ertelemesi gösterilmiştir. Ancak Bağdat gibi geliri yüksek bir yerden alınmasına tepki göstermesini önlemek için kendisine madenler ilhakıyla Sivas eyaleti tevcih edilmiştir (BOA., HAT 53790).

²¹ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VIII, s. 244. Ahmed Cevdet Paşa, Bâbâli'nin aldığı bu kârdarda kölemenlerin taleplerinin mi yoksa Sebastiani'nin mi ağır bastığını tam olarak anlaya-

1811 Tarihli Müdahale

Fransız elçisi Sebastiani'nin gayretleriyle Bağdat Valisi olan Süleyman Paşa²² ise dirayeti ve liyakati sayesinde genç yaşına rağmen kısa sürede bölgede nüfuzunu arttırmış; halkın sevgi ve saygısını kazanmıştı. Muhtelif gruplardan²³ oluşan şehirde ilk anda bu sayede tutunabildi. Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın²⁴ tenkilinde savaş sahasında kazandığı başarıyı masada kaybetmesi ona ilk yenilgisini getirdi. Bağdat'ın merkeze olan uzaklığından²⁵ faydalanarak, bölgede yıllardan beri süregelen idari teamülleri hiçe sayıp, Musul²⁶ Valiliği'ni Abdülcelilzade

madığını yazmaktadır. Ancak bununla birlikte o sırada Bağdat'ta sayıları 1000 kadar bile olmayan kölemenlerin devlet için bir tehlike teşkil edemeyeceğini ve Bağdat halkının kölemenler için isyan lekelerini kabullenmeyeceklerini ilave etmiştir. Ayrıca Süleyman Paşa tarafından 5-6000 kese akçenin İstanbul'a gönderildiği ve bunun Bâbali'de ve sarayda sözü geçenlere dağıtıldığı da kaydetmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın daha sonra kaleme aldığı satırlar daha da ilginçleşir. Ona göre o esnada Fransa ve Rusya imparatorlarının Rumeli'yi paylaşmaya karar verdiklerinden dolayı Sebastiani'nin Rumeli işlerine müdahalesi devletin politikası gereğinden olarak kabul edilebilirdi. Ancak Bağdat valiliğine müdahalesine bir mana verilemezdi (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VIII, s. 207). Cevdet Paşa'nın bu satırlarıyla açıkça belirtmesi de Süleyman Paşa'nın göndermiş olduğu rüşvetten Sebastiani'nin de bir pay aldığını düşündüğü meydandadır. Elimizde Ahmed Cevdet Paşa'nın bu iddialarını kanıtlayacak ya da çürütebilecek belgeler bulunmamaktadır. Ancak Sebastiani'nin her fırsatta İstanbul'dan ayrılacağını ileri sürmesi ve buna karşılık aldığı pahalı hediyelerle bu fikrinden vazgeçmesi (Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, C. II, İstanbul 1867, s. 147) paraya olan düşkünlüğünü göstermektedir. Bununla birlikte Sebastiani'nin Irak havalisinde üstünlüğü Vehhabilerle temas hâlinde olan İngilizlere kaptırmamak için kendine bir müttefik araması ve Süleyman Paşa'yı bu yüzden desteklemesi de ihtimal dâhilindedir.

²² Süleyman Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, C. VI, s. 1549.

²³ Ahmed Cavid Baysun, *a.g.e.*, s. 205.

²⁴ 30 seneden beri Baban mutasarrıflığı yapan Abdurrahman Paşa, sancağın merkezi olan Süleymaniyelidir. Zaman zaman kısa sürelerle azledilse bile yine görevine iade edilmek zorunda kalmıştır (BOA., HAT 20879).

²⁵ Doğu Anadolu, Bağdat, Basra, Mısır, Yemen, Eflak, Boğdan, Gürcistan ve Kuzeybatı Afrika gibi İstanbul'dan daha uzak ve merkeze yakın yerlere göre oldukça esnek biçimde yönetilen bölgelerde, Osmanlı Devleti vergi toplamaya önem vermekle birlikte, var olan toprak düzenlerine ancak sınırlı bir biçimde müdahale etmiştir. Bu eyaletlerde hazırlanan kanunnameler içinde aynı şey söylenebilir. Bu kanunnameler Osmanlı uygulamalarını tamamen yerleştirmek yerine, Osmanlı kurumlarıyla Osmanlı öncesi uygulamaları birleştirmekteydi. Böylece maddi ve idari konularda devlet içinde ortaya merkezin denetiminin farklı düzeylerde gerçekleştiği alanlar çıkmaktaydı (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003, s. 97; aynı yazar, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007, s. 4, 58).

²⁶ Musul şehri hakkında bkz. E. Honigmann, "Musul", *İA.*, C. VIII, Eskişehir 2001, s. 738-740; Besim Darkot, "Musul" *İA.*, C. VIII, Eskişehir 2001, s. 740-744; Ahmet Gündüz, "Mu-

ailesinden alarak divan kâtipleri olan Ahmet Bey'e tevcih ettirmesi²⁷, Baban ve Köysancak Sancakları atamalarında da bildiğini okuması²⁸ ise bölge idarecilerinin kendisinden duydukları memnuniyetin azalmasına sebebiyet verdi. Bunun yanında; görünürde bölgedeki aşiretleri yola getirmek, gerçekte ise büyük bir gelir kapısı olan Ergani Madeni'ni²⁹ hâkimiyeti altına almak için Diyarbakır'a yaptığı seferde bölgeyi tahrip etmesi³⁰ İstanbul'un şimşeklerini üzerine çekmesine neden oldu.

Bölgedeki halkın, Süleyman Paşa'dan artık hoşlanmadığına ve ondan kurtulmak istediğine, Paşa'nın askerî ve siyasi gücünü kaybettiğine dair söylentiler³¹ Bâbüali'ye kadar ulaşmıştı. Ayrıca vali, merkez tarafından defalarca emredilmesine rağmen, Vehhabilerle mücadele etmediği gibi³², bilakis Vehhabi taraftarı olan akıl hocalarının etkisinde kalıyor ve yeni kurallar ihdas ediyordu. Örneğin müsadereyi, kısas haricindeki idamı ve mahkemelerden alınan harçları kaldırmış ve hâkimlere Bağdat hazinesinden maaşlar bağlatmıştı. Bunlar her ne kadar iyi niyetli düzenlemeler olarak gözükse de, temelinde Vehhabi kuralları yatmaktaydı. Bu ise Vehhabileri ortadan kaldırmak için büyük bir uğraş veren Bâbüali'de hoş karşılanabilecek bir durum değildi. Üstelik Süleyman Paşa'nın yüzyıllardan beri uygulana gelen kuralları yıkarak menşei her ne olursa olsun yeni kurallar ihdas etmesi, İstanbul'da bir başkaldırı olarak yorumlanıyordu³³.

Bu sıralarda Rus seferi dolayısıyla hazine büyük bir sıkıntı içindeydi. Bu açığı kapatmak için Tepedelenli Ali Paşa, Cabbarzadeler ve Kara Osmanzadeler'den borç alınması düşünülüyordu. Bağdat muhallefatının da hazineye büyük bir rahatlama getireceği ortadaydı. Yapılan araştırma sonucunda Süleyman Paşa'nın, selefleri Ali Paşa'nın muhallefatından 5.994 ve Büyük Süleyman Paşa'nın muhallefatından 4.200 kese olmak üzere toplam 10.144 kese³⁴ muhallefat bedeli ödemesi gerektiği ortaya

sul-Osmanlılar Dönemi", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 363-367; aynı yazar, "Musul Sancağı'nda Aşiretler ve Şekavetleri (1523-1575)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 143, Nisan 2003, s. 113-139.

²⁷ BOA., C.DH. 3728.

²⁸ BOA., HAT 20879.

²⁹ Maden-i Hümayun Emaneti ve Ergani Madeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, Ankara 1997.

³⁰ BOA., Darphane Dosyaları Muhasebe Kalemi (D.DRB.MH) 70/3; BOA., C.DH. 3728.

³¹ TSMA., E. 5753.

³² BOA., HAT 20834.

³³ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. IX, s. 210.

³⁴ Bu miktarın 4200 kesesi Ali Paşa'nın, 5944 kese 380 kuruşu ise Büyük Süleyman Paşa'nın muhallefat bedelidir (BOA., C.ML. 15025). Bu miktar için başka bir belgede farklı rakamlar verilmektedir (BOA., HAT 20847).

çıktı. Sultan II. Mahmut (1808-1839) ise hem ayanlardan borç alınmasında hem de muhalefat bedelinin tahsil edilmesinde bazı mahzurlar görmekteydi³⁵. Ancak hazineye 18 valinin biriktirmiş oldukları 100.000 kese akçenin aynıyla durmakta olduğuna dair Bağdat'tan gelen bir ihbar³⁶ işleri değiştirdi. Bu ihbar üzerine Süleyman Paşa'ya ait kayıtlar bir kez daha inceleniyor ve hazineye olan borcunun tamamını en kısa sürede göndermesi için Aralık 1809'da bir emir gönderiliyordu. Ancak Süleyman Paşa bunları dikkate almıyordu³⁷.

Süleyman Paşa'nın bu tavrı üzerine³⁸ Bâbüali, Bağdat Kapı Kethüdası Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Yenicelizade Ahmet Ağa'yı, bir kez daha uyarıyordu. Kapı kethüdası ise Abdülcelilzadelerden Mehmet Bey'in uhdesinde olan Musul'un Süleyman Paşa'ya verilmesi halinde, Paşa'nın 5.250 kese akçe ödeyeceğini taahhüt ettiğini bildirdi. Ancak şartı kabul edilmediği takdirde, selefi Ali Paşa'nın muhalefat bedelinin kusuru olan 4.200 kese ve Büyük Süleyman Paşa muhalefat bedelinin kalanı olan 5.940 kese akçeyi ödemeyecekti³⁹.

Ödeme taahhüdünde bulunduğu⁴⁰ halde selefleri Büyük Süleyman Paşa ve Ali Paşa'nın muhalefat bedellerini göndermemesi⁴¹ Süleyman Paşa'nın sonunu hazırladı. Bu suretle Bâbüali 1808'de Fransız Elçisi Sebastiani engelene takıldığı için başaramadığı bölgedeki Kölemen hâkimiyetine son verme fırsatını bir kez daha yakaladı ve Reisülküttapken Kütahya'ya sürülen ve kısa bir süre önce affedilerek⁴² İstanbul'a geri çağrılan Hâlet Efendi'yi Bağdat'a mübaşir olarak atadı⁴³. Kendisine buyurul-

³⁵ BOA., HAT 25370.

³⁶ TSMA., E 5753.

³⁷ Süleyman Paşa ölen Musul Valisi Ahmed Paşa'nın muhalefat bedeli olarak 14.592 kuruş göndermişti. Derkenarlara bakıldığında 1808-1809 senelerine ait Musul hazinesi irsaliyesinden 21.765 kuruşun kisteyn mevacicbine sarf olunduğu anlaşılıyordu. 1805-1810 yılları arasında Musul Eyaleti mukataasının ise 48.762 kuruş ve 30 akçe bakayası olduğu kayıtlıydı. Yine aynı tarihte adet-i ağnam ve Musul mukataasının mutasarrıfları Osman Bey, Mehmet Said Bey ve Mehmet Emin Bey'in 1807-1810 yılları arasında 2.578 kuruş zimmetlerinin tahsili için ayrı bir emir yollandı (BOA., C.DH. 16720; BOA., C.ML. 15720).

³⁸ *The Gentlemen's Magazine: And Historical Chronicle*, Vol. LXXXI, London 1811, s. 75.

³⁹ BOA., C.DH. 2723.

⁴⁰ BOA., Mühimme Mektume Defterleri (MHM.MKT.d.) 7, s. 12, hkm: 7; BOA., C.DH. 6719.

⁴¹ BOA., HAT 20861.

⁴² Şanizade, *a.g.e.*, s. 250; Hâlet Efendi ve af emrini getiren mübaşir arasında geçen diyaloglar için bkz. Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 552-554.

⁴³ BOA., HAT 20843. Yeni sürgünden dönen Hâlet Efendi'ye bu kadar büyük sorumluluklar verilmesi ve Bâbüali için hayati önem arz eden bir göreve getirilmesi kariyeri açısından çok önemliydi. Ancak kendisi bu görev için istekli değildi. Çünkü Süleyman Paşa'yı, gereken meblağı ödemesi için hiçbir şekilde razı edemeyeceğini hatta valinin, onu Bağdat sınırlarının

du yazmak, sancak ve mirimiranlık tevcihleri yapmak gibi olağanüstü yetkiler⁴⁴ verilmesine rağmen işi suhuletle halletmesi istendi. Rus seferiyle uğraşırken bir de Bağdat'a askeri müdahalenin yapılması işleri çıkmaza sokabilirdi. Bu yüzden Hâlet Efendi'nin ilk önce Süleyman Paşa'yı muhalefat bedelini ödemesi için ikna etmeye çalışması ve bu arada da azletmenin yollarını araştırması isteniyordu. Üzerinde önemle durması gereken bir diğer konu da valiyi azlettiği takdirde yerine getireceği kişinin muhalefat bedelini ödeyebilecek güçte olup olmadığını anlamaktı. Yeni atayacağı kişiyi Bâbîali'ye bildirecek olan Hâlet Efendi işlerin karışması halinde İstanbul'dan gelecek izni beklemeden de bu atamayı yapabilecekti. Ancak söz konusu düzenlemeleri yaparken kimseye eziyet etmemesi ve Bağdat hazinesine bir zarar gelmesini engelleyerek muhalefat defterini göndermesi talep edildi⁴⁵.

Süleyman Paşa İle Mücadele

Bâbîali'de Süleyman Paşa'yı görevinden almak için tüm hazırlıklar tamamlanmış ve Hâlet Efendi yola çıkmıştı. Ancak bir mübaşir gönderilmesi dahi Süleyman Paşa'yı endişeye sevk etmiyor, üstüne üstlük büyük bir cüretle Musul'un kendisine tevcih edilmesi için sadrazama ricada bu-

---

içerisine bile sokmayacağını düşünüyordu. Ancak II. Mahmut tarafından affedilerek sürgünden dönen Hâlet Efendi'nin kendisine verilen ilk göreve her ne sebeple olursa olsun gitmeme gibi lüksü olamazdı. Sürgün yıllarında tahta geçen Sultanın, kendisi hakkında fazla bilgisi yoktu ve onu emre itaatsizlikle suçlayarak yeniden sürgüne göndermesi yüksek bir ihtimaldi. Bu çekinceleri taşıyan Hâlet Efendi, değil ret cevâbı vermek tek bir kelime dahi söylemeden görevi kabullendi (TSMA., E. 7147). Hâlet Efendi'nin isteksiz davranmasına neden olan bir diğer nokta da maddi sıkıntısıdır. İstanbul-Bağdat arasındaki mesafe göz önüne alındığında yol masrafları oldukça yüklü olacaktı. Üstelik hem önemli bir devlet adamı olduğu hem de Bağdat Valisi'nin üzerinde etki bırakabilmek için epey kalabalık bir maiyetle Bağdat'a gitmesi gerekiyordu ki bu masrafların bir kat daha artmasına neden olacaktı. Yeni sürgünden dönen Hâlet Efendi'nin bu masrafları tek başına karşılamasının imkânı yoktu (BOA., A.AMD 57/63). Bunun üzerine Reisülküttaplığı döneminde sarrâfi olan Şapçioğulları'ndan bu parayı temin etmesi istendi. Ancak sarrâflar, daha reisülküttaplık döneminde aldığı borçları ödemeyen Hâlet Efendi'ye bu parayı vermeyi reddettiler (BOA., D.DRB THR 74/43). Bu durumda, söz konusu masrafların darphaneden karşılanması gerekiyordu. Nitekim II. Mahmut da ilk önce bu doğrultuda emir verdi. Darphanede, 40.000 kuruş tutan bu parayı karşılayabilecek nakit bulunmaması üzerine, sarrâflardan darphane adına 7-8 ayda geri ödemek kaydıyla borç para istendi. Sarrâflar bu teklifi de reddetmekle birlikte, sefer nedeniyle çıkarılan schimlerden kendilerine verilmesi şartıyla söz konusu meblağı temin edeceklerini bildirdiler. Sonuç olarak gereken para bu yolla karşılandı ve geri dönüşünde ödemek şartıyla bir borç senedi alınarak Hâlet Efendi'ye teslim edildi (BOA., D.DRB THR 74/41).

⁴⁴ BOA., C.DH. 16720, 3728.

⁴⁵ BOA., Kamil Kepeci Defter (KK.d) 22, s. 31.

lunuyordu. İsteğinin kabul edilmesi halinde sadrazama 25.000 kuruş, kethüda ve reisülkütüba 7.500'er kuruş vermeyi vaat ediyordu⁴⁶.

İstanbul'dan kalabalık bir maiyetle Bağdat'a doğru yola çıkan Hâlet Efendi ise şehre doğru yaklaştıkça Süleyman Paşa ile nasıl baş edebileceğini anlamak için bölge ileri gelenleri ile müzakerelerde bulunuyor, ancak görevinin ne olduğunu tam manasıyla açıklamıyordu. Bunların arasında bulunan Harput Ağalarından Çonaloğlu Hacı Mehmet Ağa'nın yönlendirmesiyle Diyarbakır Müftüsü Hasan Efendi ile görüşmek üzere Diyarbakır'a doğru yola çıktı. Şehre vardığında müftü ve Şeyhzade İbrahim Paşa⁴⁷ ile müzakereye başlayan Hâlet Efendi ketum tavrını koruyarak görevinin ayrıntılarını açıklamadı. İbrahim Paşa, "Nifak ehli" olarak tanımladığı Bağdat halkından kendine taraftar bulamayacağı ve gelişi çok önceden duyulduğu için Bağdat'ı adeta mülkleri gibi sahiplenen Kölemenlerin ona bir zarar verecekleri gibi sebepler ileri sürerek Süleyman Paşa'ya dair emirleri Diyarbakır'da ilan etmesini istiyordu. Ancak İbrahim Paşa'nın, kısa bir süre önce Diyarbakır'ı yağmalayan Bağdat valisinden intikam almak için kendisini kışkırtması ihtimalini göz önünde tutan Hâlet Efendi onun teklifini dikkate almadı⁴⁸.

Şehirden ayrılan ve on sekiz saat süren bir yolculuktan sonra Mar-din'e varan Hâlet Efendi'yi şehrin ayanı Mehmet Çavuş karşılıyor ve Sincar Aşireti⁴⁹ tarafından zabt edilmiş olan yolun orduda görevli olan Tay

⁴⁶ BOA., A.SKT 108/55.

⁴⁷ Şeyhzade İbrahim Paşa hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. III, s. 785.

⁴⁸ TSMA., E. 7147.

⁴⁹ Sincar Dağı'nın sancak mutasarrıfı Tay Şeyhiydi. Amid, Sincar ve Habur sakinleri "Tay Kabilesi" unvanını kullanıyorlardı. Ancak asıl dağ Ağası Sincar Dağı'nda sakin olan Yezidilerin lideriydi. Hayatlarını kimseye görünmeden bu dağlarda geçiren Yezidiler, Hâlet Efendi'nin Bağdat görevi esnasında kendiliklerinden maiyetine girmeyi istemişlerdi. Kendilerinden sadece yolun güvenliğini sağlamalarını talep eden Hâlet Efendi'nin bu ricasını yerine getirdikleri gibi Bağdat'tan geri dönerken Tay Şeyhi aracılığıyla kendisinden rey buyuruldusu almak istediklerini bildirmişlerdi. Hâlet Efendi'nin, Sincar Dağı Şeyhi'nin bu teklifini devlet hizmeti için bölgeye gelen memurlara dokunmaması karşılığında kabul etmesi üzerine, Şeyh de yanına gelerek kendisine büyük bir saygı göstermiş, çölü geçinceye kadar Hâlet Efendi ve maiyetine muhafızlık yapmıştır. Tay Şeyhi, IV. Murat'ın Irak seferi esnasında Sincar Aşireti'ni hiçbir şekilde tabiiyetine alamamışken şimdi kendiliklerinden rey buyuruldusu talep etmelerini Sultan II. Mahmut'un bir kerâmeti olarak görmekteydi. Tay Şeyhi'nin bu ifadeleri aslında Sultan II. Mahmut'a iltifat kabilindendi. Çünkü, Sincar Aşireti her ne kadar güçlü bir aşiret olsa da Süleyman Paşa'nın, Diyarbakır seferi esnasında Sincar Dağı'nı kuşatması üzerine büyük bir tehlike yaşamıştı. Sonuçta Paşa'nın kuvvetlerini uzaklaştırdılarsa da böyle bir olayın tekrarında Bâbıalî'nin desteğini almak için bu yola başvurmaları kuvvetli bir ihtimaldir (TSMA., E. 7147). Yezidiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy, "Sıra Dışı

Aşireti Şeyhi'nin liderliğinde geçilebileceğini ileri sürerek onu Bağdat'a gitmekten vazgeçirmeye çalışıyordu. Süleyman Paşa'nın ordusunun çok yakın olduğu Mardin'de tutulmak istendiğini anlayan Hâlet Efendi, Bağdat'a gitmekten ancak valinin isteği üzerine vazgeçebileceğini söyleyerek bu teklifi reddetti. Bu sırada Sultan IV. Murat (1623-1640) zamanından beri Bâbîali'den gönderilen memurları Bağdat'a ulaştırma görevi kendi aşiretinin uhdesinde olan⁵⁰ Tay Şeyhi, "*Hâlet Efendi gibi ekâbirden bir devlet memurunu Bağdat'a ulaştıramadı*" sözünü asla gururuna yediremeyeceğini söyleyerek orduda bir karışıklık çıkarmış⁵¹ ve validen gerekli izni alarak⁵² Hâlet Efendi'yi Bağdat'a götürmek üzere Mardin'e gelmişti.

70 saatlik mesafeyi Tay Şeyhi eşliğinde kat ederek Musul'a varan Hâlet Efendi Musul Beylerbeyi Mahmut Paşa tarafından büyük bir törenle karşılandı. İkili arasında Bağdat meselesinin halli için görüşmeler başladı. Bâbîali'den kesin emir olmadan Süleyman Paşa'nın azlinin mümkün olamayacağını düşünen Mahmut Paşa'nın Hâlet Efendi'ye olan tam desteği ise Bâbîali'ye sadakati yanında Süleyman Paşa'nın Musul'a göz dikmesi hatta şehrin kendisine tevcihi için sadrazama baskı yapmasından kaynaklanıyordu⁵³. Mahmut Paşa'nın sözlerinin arkasında duracağına ve kendisine yardımcı olacağına kanaat getiren Hâlet Efendi, nihayetinde Süleyman Paşa'nın azli için elinde kesin emirler olduğunu kendisine açıkladı. Bununla birlikte Hâlet Efendi Süleyman Paşa'nın kimlerden güç alarak Bâbîali'ye karşı durduğunu öğrenmeden kesinlikle üzerine gitmemeye karar verdi. Ona göre, Bağdat Valisi İngiltere, İran veya Vehhabilerden destek görüyordu. Ancak bunların valiyi nereye kadar destekleyeceklerini bilemiyordu. Eski şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye bir mektup yollayarak Süleyman Paşa'nın asıl amacının Ergani Maden-i Hümayûnu'nu ele geçirmek olduğu ve bu yüzden muhalledat bedelini ödese bile muhakkak azledilmesi gerektiğini bildiren Hâlet Efendi, Musul'dan ayrıldı. Şehrîzor⁵⁴ ve Kerkük arasındaki mesafeyi valinin subaylarının güç gösterileri arasında kat etti.

Bir Dini Topluluk: Osmanlı Yezidileri (XIX. ve XX. Yüzyıllar), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 7, İstanbul 2002, s. 129-162.

⁵⁰ T SMA., E. 7147.

⁵¹ BOA., KK d. 22, s. 31.

⁵² BOA., HAT 20898 B.

⁵³ BOA., ASKT 108/55.

⁵⁴ Yirmi kadar sancağı olan Şehrîzor büyük sınır kentlerinden biriydi. Merkezi Kerkük'tü ve Bağdat valisi tarafından atanan bir mutasarrıf tarafından yönetiliyordu. Bir kaleye sahip olan şehrin halkının çoğunluğunu da yeniçeriler oluşturuordu. Diğer önemli sancakları Erbil, Köy, Harir, Altın köprü, Jenkabad, Karahan ve Baban'dır. Baban Sancağı'nın merkezi olan Süleymaniye'nin Zaho ve Baclan gibi genelde İran'la sınır olan kazaları bulunmaktaydı (T SMA., E. 7147).

Hâlet Efendi ve maiyeti Kerkük'e vardığında, valinin Tatar Ağası tarafından karşılandılar. Bağdat'a yaklaşıldığı esnada, Bağdat Valisi'nin sarrafı olan Haskil de⁵⁵ karşılama heyetine katıldı. Gelir gelmez Süleyman Paşa'dan dert yanan sarraf, her an bir suikasta uğrayabileceğini ve kethüdadan başka kimseye güvenmemesi gerektiğini söyleyerek Hâlet Efendi'yi uyarıyordu⁵⁶.

Kafile 28 Haziran 1810'da Bağdat'a vardı. Kethüda konağına yerleştirilen Hâlet Efendi'nin, düşmanlarıyla işbirliği yapmasından endişelenen vali, etrafına çok sayıda muhafız yerleştirerek halkla irtibat kurmasını engellemeye çalıştı⁵⁷. Hâlet Efendi'yi hemen görüşmeye çağıran Süleyman Paşa'nın, teşrifat kurallarına aykırı davranışlar sergilemesi üzerine o da aynı şekilde karşılık vererek teşrifat kurallarını hiçe saydı⁵⁸.

İlk temasları adeta bir güç gösterisine dönen ikili, muhalefat meselesini halletmek üzere birkaç defa daha bir araya geldiler. Hâlet Efendi, söz konusu görüşmelerin her seferinde valinin bir bahanesiyle karşılaşıyordu. Hatta Süleyman Paşa bir tarafı Vehhabi bir tarafı İran'la çevrili sınır eyaleti olan Bağdat'ta kendisine padişah'tan daha çok para lazım olduğunu söyleyecek ve padişahın emrini "*teklîfi-i ham*" olarak değerlendirebilecek kadar cüretkâr davranıyordu. Ne yaparsa yapsın onu ikna edemeyeceğini ve işin

⁵⁵ Bağdat'lı Yahüdi bir sarrâf olan Haskil'in tam adı Azekiel Gebay Menam'dır. Ancak Osmanlı belgelerinde Haskil, Askil veya Arkil olarak geçmektedir. Hâlet Efendi Bağdat'ta vardığında aslında Süleyman Paşa'nın sarrâfları olan Haskil ve Azra kardeşler Hâlet Efendi'nin tarafına geçmişti. Hâlet Efendi de Süleyman Paşa'dan 168 bin kuruş alacakları olmasına rağmen bu alacaklarından vazgeçerek kendisine yardımcı olan ve yıllardan beri Bâbâli'ye sadakatle hizmet eden Haskil ve Azra kardeşlere yardımlarına karşılık Musul cizyesi malından 250'şer kuruş aylık bağlanacağına dair vaatte bulunmuştu. Ancak o zaman bunu gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. Hâlet Efendi Rikab-ı hümayun kethüdalığına getirildikten sonra evlâdlarına kalmak şartıyla Musul cizyesi malından aylık 250'şer kuruş maaş bağlanmasını sağlamıştır (BOA., HAT 16574).

⁵⁶ Haskil "...Size taam gelirse yemeyin çiğ tâyini isteyiniz..." diyerek Hâlet Efendi'yi uyarıyordu (T SMA., E. 7147).

⁵⁷ T SMA., E. 7147.

⁵⁸ Hâlet Efendi Süleyman Paşa ile aralarında yaşanan bu krizi şu şekilde nakl etmektedir: "...Birkaç yüz iç ağası karşısına orta kuşak verilmiş kulunuzu gördükte güç ile bir kıyam eyledi. Kulunuz dahi emr-i şerifi çıkarıb leb-i edeb birle takbîl ve kendine uzattığımda asla bir ta'zim ve tevkiir etmeyip sol eliyle alıb yastık üzerine bıraktı. Bu vaz'ı gördükten sonra kulunuz dahi eteğini öpmeyib hemen bir temennâ ile geçib karşı tarafa oturdum. Kahve ve tatlı ve derakab şerbet ve buhur getirdiler. Kendisi hemen yollarda zahmet çektiniz mi yaz günleri yollar biraz sıcak olur demekle kulunuz dahi dedim ki makarr-ı hükümetiniz Âsîtâne-i saâdete baîd olduğundan bu tarafa gelince metâib-i seferiye şuûra dahi halel veriyor. Birkaç gün istirâhât etmeksizin ba'zı suâliniz dahi vâkî' olsa cevâbdan âcizim. Siz emr-i şerifi mütâlaa buyurun kulunuz dahi izn-i şerifinizle birkaç gün istirâhât edeyim..." (T SMA., E. 7147).

daha da kötüye gideceğini anlayan Hâlet Efendi, validen konunun müzakeresi için bir memur atamasını istedi. Talebi doğrultusunda müzakereci olarak atanan Divan kâtibiyile⁵⁹ görüşmelere devam eden Hâlet Efendi, Bâbî'nin talep ettiği borcun ödenmemesi halinde bizzat padişahın da bulunacağı bir ordunun Bağdat'a geleceğinin altını çiziyordu. İşleri o raddeye getirmekten yana olmadığını göstermek için de söz konusu borcun en azından 1.000 kesesinin verilmesini geri kalanın ise taksidde bağlanmasını teklif ediyordu. Muhatabı, bu sözlerini kaale almadığı gibi bir sefer durumunda, Bağdat'ı İran'a teslim edecekleri tehdidinde bulundu. Hâlet Efendi ise İran'ın Osmanlı Devleti ile savaşmasına sebep olacak bu teklifi asla kabul etmeyeceğini belirterek görüşmeleri sonlandırdı.

Muhallefat bedelini tahsil etmek için yaptığı görüşmelerin bir sonuç getirmeyeceğini anlayan Hâlet Efendi, canının derdine düşerek bir an

⁵⁹ Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihi'nde Süleyman Paşa'nın Hâlet Efendi ile müzakereye tâyin ettiği divân katibi hakkında şu bilgiler mevcuttur: "Ol vakit Süleyman Paşa mühr-dâr bulunan zâttan menkûldur ki bazı mesâlih zammında valî-i müşarûn-ileyh ile Hâlet Efendi beyinde vâsata-i muhâbere olarak tarafeynin ifâdâtını yekdiğerine tebliğ eder olmak mülâbesesiyle bir gün kendisine Hâlet Efendi esnâ-yı musahâbette (Paşamız ashâb-ı mürüvvet ve re'fetten dîndâr ve erbâb-ı liyâkat ve ehliyyetten bir vezîr-i zî-i iktidâr olmakla Devlet-i Aliyye'nin böyle ducâr olduğu mesâib-i dâhiliyye ve hâriciyyesi hengâmında Saltanat-ı Seniyye'ye cenâh ve müceb-i fevz ve felâh olur ümidinde idim. Şimdi bu arzular kalmadı. Hiç olmaz ise 2000 kise vermiş olsalar bu mes'ele hall olunur ve kendileri dahi makamlarından iz'ac olunmamış olur idi) demiş mühr-dâr-ı mumâ-ileyh dahi anın bu ifâdâtını Süleyman Paşa'nın mizâcına muvâfık ta'birât ile tebliğ ederek kendisini kandırır gibi olmuşken hazır bulunan Divân Efendisi mühr-dâra hitâben (Be hey ağa İstanbul'un ahvâlini bilmez gibi sözler söylersin şimdi bu akçeyi verecek olsak ricâl-i devleti tam'a düşürüp artık tekliflerinin ardı arası gelmez ve her ne kadar verelim desek kârgir olmaz hemen şimdiden cevâb-ı kat'î verip emellerini kesmek gerekir) deyince ve Paşa'nın bu sözleri kabul ve meyl-i tabi'isi olduğu anlaşılınca mühr-dâr Paşa'ya tevcih-i rû hitâb ederek (Efendim bunlar geniş vakitlerde mizâca muvâfık tatlı sözler söylerler ve iş darlaşınca çekilib Efendilerini yalnız bırakırlar. Devlet-i Aliyye ile başa çıkılmaz ve hilâfında bulunanlar rûy-ı rahat görmez mâlik olduğunuz şu hey'eti merhûm Süleyman Paşa fermân berlikle teşkil eyledi ve mücerred rıza-yı devlet tahsil için hazineler sarf eyledi. Milli Timur ile Vehhabiler üzerine mükemmel ordular çekdi. Bunlardan başka süver-i şettâ ile mâlen ve bedenen pek çok hizmetler etdi. Şimdi Hâlet Efendi me'yûsen avdet eder ise yakında bir ordu ile üzerimize gelip etrâfımızı sardıkta İmam-ı Azam kasabası zâbitine bir tezkire yazmasını emredersiniz ol vakit bu Efendi istinkâf eder) deyub dışarı çıkmış imiş. Bu kere Hâlet Efendi ordu ile Başdolap menziline gelmekle Süleyman Paşa tarafından İmam-ı Azam kasabası mütevellîsine bir tezkire yazılmak lâzım gelerek tahririni divân efendisine emrettikte (Efendim Hâlet Efendi yazımı bilir ve zâten kulunuza gîr-i kin ve dargındır cesâret edemem afvurunuz niyâz ederim) deyu i'tizâr etmiş ve mühr-dârın deduğu aynıyla zuhûr eylemiş ve bu tezkireyi mühr-dâr yazıp mühûrletmiş olması garaib-i vuku'attan olmak üzere mervüdir (Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C. IX, s. 214-215).

önce Bağdat'tan ayrılmanın yollarını aramaya başladı. Çareyi valinin aynı zamanda akıl hocalığını da yapan İngiltere konsolosu Rich'e başvurmakta buldu. İngiltere el altından Süleyman Paşa'yı desteklemesine rağmen Bâbüali'yle de ilişkilerini bozmak istemiyordu. Bu yüzden İngiltere'nin İstanbul elçisi olan Sir Robert Adair, Bağdat'taki konsolosu Rich'e Hâlet Efendi'yle bir mektup⁶⁰ gönderdi. Söz konusu mektupta Hâlet Efendi'nin Reisülküttapken İngiltere'ye olan yakınlığından ve iki ülke arasında imzalanan Kale-i Sultani'ye Anlaşması'nın zeminini hazırlamak için sarf ettiği çabadan övgüyle bahsediyor ve dolayısıyla Rich'in ona yardımcı olmasını istiyordu. O ana kadar Süleyman Paşa'ya akıl hocalığı yapan Rich, elçinin direktifleri doğrultusunda davranıyor ve Hâlet Efendi'yi çok iyi karşılıyordu. Sözlerinin aynıyla valiye ulaşacağını bilen Hâlet Efendi, konsolosa görüşmesinde İstanbul'a yazacağı yazılarda valiye kolayan ifadeler kullanacağını ima ediyor, böylelikle Bağdat'tan sağ salım çıkmayı umuyordu. Ayrıca dediklerinde samimi olduğunu ispatlamak için Rich'in İstanbul'daki elçisi Adair'e aynı ifadelerle bir mektup yazmasını önerdi. Bu teklifi kabul eden Rich duyduğu memnuniyeti göstermek üzere ona hemen hediyeler gönderiyor, o ise konsolosun adamlarına hılatlar giydireyerek karşılık veriyordu. Süleyman Paşa ise kendisine 100 kеше hizmet bedeli ve çeşitli hediyeler vererek Bağdat'tan ayrılmasına müsaade etti. Valinin bu kararında Hâlet Efendi'nin Rich'le görüşmesindeki küçük oyununun yanı sıra, Bağdat halkı ve ileri gelenlerinin, kendisini idam ederek onu kaymakam atamak istediklerini duyması da etkili oluyordu⁶¹. Hâlet Efendi'nin şehirden muhalefat bedelini tahsil edemeden ayrılması, ilk raundu Süleyman Paşa'nın kazandığını gösteriyordu. Görevini başaramamanın verdiği üzüntü ve endişeyle yola çıkan Hâlet Efendi'nin elindeki emirleri hırsızlık süsü vererek almayı planlayan Süleyman Paşa, Erbil vekili Hacı Kasım'ın bu emre uymayarak firar etmesi üzerine başarılı olamadı⁶².

Hâlet Efendi Musul'a doğru ilerlerken, Vehhabilerden kaçarak Harput'ta ikamet eden Halis'ül-cerbe Aşireti, kendisini ağırlamak ve daha sonra Urfa üzerinden İstanbul'a göndermek üzere teklifte bulundu. Ancak asıl amaçlarının onu hapsedmek olduğunu öğrenen diğer aşiret liderlerinin uyarısı üzerine teklifleri kabul edilmedi⁶³.

Ölümüyle sonuçlanabilecek bu tehlikeyi ucuz atlatan Hâlet Efendi on iki gün süren zorlu bir yolculuktan sonra Musul'a vardı. Süleyman Pa-

⁶⁰ Söz konusu mektubun metni için bkz. Sir Robert Adair, *The Negotiations For The Peace Of The Dardanelles In 1808-1809: With dispatches and official documents*, Vol: II, London 1845, p. 314-316.

⁶¹ TSMA., E. 7147.

⁶² BOA., HAT 20898 C.

⁶³ BOA., KK d. 22, s. 31.

şa'nın yakınlarında olan ordusunda İstanbul'dan gelen mübaşirin öldürüleceğine dair bir söylenti çıkması üzerine, Aşiret Beyleri Musul Valisi Mahmut Paşa'ya, Hâlet Efendi'yi hiçbir şekilde şehirden dışarı çıkartmaması ikazında bulunarak ikinci kez onun hayatını kurtarmışlardı. Yapılan uyarı üzerine Hâlet Efendi'nin Musul'da "rezalet" olarak tanımladığı zorunlu ikameti başladı. Bu sırada Süleyman Paşa'ya yüz çevirerek Hâlet Efendi'nin yanında yer aldıkları için canlarından endişe eden aşiretler de harekete geçmesi için onu günden güne zorluyorlardı.

Bir an önce harekete geçmek zorunda olan Hâlet Efendi bir yandan Musul'dan Bağdat'a gitmenin yollarını araştırırken bir yandan da yolu tutan aşiret liderleriyle görüşüyor, onları kendi yanına çekmenin yollarını arıyordu. Sonuç, onun istediği gibi olmuş, hepsi bu konuda yardımcı olacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardı. Bağdat'a kontrol edebileceği bir valinin atanmasını isteyen Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ise kendi adaylarını bildirdiği gibi, Süleyman Paşa'nın kaleye saklanması, Vehhabilere ya da İran'a sığınması halinde valiyi onlardan geri alıp, Hâlet Efendi'ye teslim edeceği taahhüdünde bulunuyordu. Dahası Bağdat'a varır varmaz muhallefat bedeli olarak 5.000 kese akçe vereceği gibi, taleplerinin kabul edilmesi için Sadrazama, diğer devlet adamlarına ve Hâlet Efendi'ye de hizmet bedeli altında rüşvet de teklif ediyordu⁶⁴.

Abdurrahman Paşa'nın da işin içine katılmasıyla durumun giderek sarpa sardığını gören Hâlet Efendi, Diyarbakır ve Musul'un da bu kargaşa da harap olacağını ve bu durumda aşiretlerin de yardımının kesileceğini düşündüğü⁶⁵ için bir an önce yanında getirdiği emirleri açıklamaya karar verdi. Her ne kadar bu emirlere tuğra çekmek ve yürürlüğe koymak, yetkisi dâhilinde olsa da, aşiretler üzerinde daha da etkili olabilmek için bunların güya Bâbâli'den henüz eline ulaştığı havasını yarattı⁶⁶. Topladığı divanda tam yetkili mübaşir olduğu, Bağdat Valisi'nin azledildiği, emre itaat etmediği takdirde şehirden çıkarılması için şehrin ileri gelenlerine, Musul Valisi'nin ve bölgedeki Arap Beylerinin kendisine yardımcı olması için hazırlanan emirleri ilan ederek, suretlerini hazır bulunanlara imzalattı⁶⁷. Bu toplantıdan sonra bütün aşiretler, onun etrafında toplanıyor, o ise Bağdat'a yiyecek sağlayan ve bu yüzden stratejik öneme sahip olan Erbil ve Köysancak'a askerlerini yerleştiriyordu. Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın da desteğini alarak, Bağdat valilerinin askeri güç bakımından en kuvvetli oldukları Şehrizar eyaletini tüm sancaklarıyla beraber ele geçirdikten sonra Musul Valisi Mahmut Paşa ve 10.000 kişilik askeri kuvvetle birlikte Kerkük'e doğru yola çıktı.

⁶⁴ BOA., HAT 20898 B.

⁶⁵ BOA., HAT 20898 E.

⁶⁶ BOA., KK d. 22, s. 31.

⁶⁷ BOA., HAT 20898 A.

Hâlet Efendi'nin büyük bir ordu ile Bağdat'a geldiğini öğrenen Süleyman Paşa ilk şaşkınlığını attıktan sonra İngiltere Konsolosu Rich'den yardım istedi. İsrarları sonucunda İngiltere Konsolosu Rich, Hâlet Efendi'ye bir mektup yazarak biraz da tehditkâr bir ifadeyle sorunun çözümü için aracı olmayı teklif ediyordu. Hâlet Efendi ise yuvarlak sözlerle konsolosun hatırını kırmayacak şekilde bir cevap yazmış, ancak arabuluculuğunu kabul etmemişti. Rich ise yukarıda sözü geçen Sir Robert Adair'in Hâlet Efendi ile gönderdiği mektuptaki direktiflere uygun davranıyor, daha fazla ısrar etmeyerek aradan çekiliyordu. Bu girişiminden bir sonuç alamayan vali, bu sefer halka ve Bağdat ileri gelenlerine zorla bir mahzar yazdırarak İstanbul'a yollamıştı. Söz konusu yazıları ele geçiren Hâlet Efendi, bunlardan valinin, Vehhabilerin ya da İran'ın Bağdat'a saldıracağını ifade ettiğini öğreniyor ve tamamen hayal ürünü olarak tanımladığı bu iddialara itibar edilmemesi için Bâbîali'yi uyarıyordu. Bâbîali'nin Süleyman Paşa'nın idamı hakkında dirayetkâr davranmaması halinde Bağdat meselesinin bir facia ile sonuçlanmasından endişe eden Hâlet Efendi bu kaygısını da merkeze bildirmekten çekinmiyordu. Paşa, Bâbîali tarafından affedilse bile Araplar can korkusundan dolayı bu davadan asla vazgeçmeyecek⁶⁸ ve işler içinden çıkılmaz bir hale gelecekti. Bâbîali tarafından bir tavır değişikliği olmadığı surette kendisinin de, Süleyman Paşa'ya muhalefat bedelinin tamamını ödetip, Bağdat-Basra-Şehrîzor eyaletlerinin yönetim bakımından ayrılabilceği teminatını veriyordu⁶⁹.

Bu sırada ilk karşılaşmalarında Hâlet Efendi'yi küçümseyerek kaale almayan ve bütün uzlaşma çağrılarına ret cevabı veren Süleyman Paşa da işin ciddiyetini anlamış ve hızla tedbir almaya başlamıştı. İlk önce yeniçeri ağasını parayla kendi yanına çekerek yeniçerileri kontrolü altına almak istedi. Ancak Hâlet Efendi yanlısı olan yeniçeriler Paşa'yla işbirliği yapan ağalarını öldürdüler⁷⁰. Bâbîali'nin kendisini affetmesi için çabalamaya başlayan Süleyman Paşa, İngiltere Elçisi Adair'in de desteğini almaya çalışıyordu. Ancak İngiltere elçisinin tavassutuna rağmen Bâbîali'den af emri çıkmadı⁷¹.

⁶⁸ BOA., HAT 20880 A.

⁶⁹ BOA., HAT 20898 B. Bağdat'a gittiği ilk sıralarda Bağdat valilerinin etki sahalarını kısıtlayabilmek için böyle bir tedbir düşünen Hâlet Efendi ilerleyen zamanlarda bunun yarardan çok zarar getireceği kanaatine vararak bu düşüncesinden vazgeçmiştir (BOA., HAT 20896).

⁷⁰ BOA., HAT 20880 D.

⁷¹ İngiltere elçisi Sir Robert Adair, valiye yardımcı olmak adına hemen bir toplantı istemiş ve bu talebi kabul edilmiştir. Söz konusu toplantıda elçi, valinin azil haberinin duyulduğundan beri Bağdat'ta büyük bir kargaşa hâkim olduğu ve bu durumun Bağdat gibi büyük bir eyaletin harabiyetine sebep olacağı iddiasındaydı. Elçiye göre zâten Rusya ile savaş hâlinde olan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan uzak olan Bağdat'la uğraşması ona ancak sıkıntı getirirdi. Ayrıca Hâlet Efendi'nin kuvvetlerinin Süleyman Paşa ordusu karşısında zayıf olduğunu

Süleyman Paşa affedilmek için son kozlarını oynarken, Hâlet Efendi Abdurrahman ve Mahmut Paşalar 20.000 kişilik bir askeri kuvvetle Bağdat yakınlarına geldiler. Bağdat valisi ise kevhüdasını 10.000 kadar asker ile birlikte şehre 12 saat mesafede Çataköprü mevkiinde⁷² Hâlet Efendi'nin ordusunun karşısına çıkardı, ancak ordusu 15 gün dayanarak nihayetinde hezimete uğradı⁷³. Bunun üzerine Süleyman Paşa beraberindeki 22.000⁷⁴ askerle İmam-ı Azam bölgesine kaçarak Vehhabi yandaşı olan ve sayıları 1.200'ü bulan Celbe Araplarıyla buluştu. Her birine 100'er yıldız altını vererek kendi tarafına çekmeyi başardı. Hâlet Efendi'nin ordusundan ise 8-10 bin asker Paşa'yı takip etti ve iki taraf arasında yeniden savaş başladı.

Bünyesinde 30 top bulunan Süleyman Paşa'nın kuvvetli ordusu tüm gücüne rağmen Hâlet Efendi'nin ordusuna ancak 150 kadar kayıp verdirebildi. Valinin ise 1.000 kadar askeri öldürüldü, 2.000 askeri de Şat Suyu'na atlayarak telef oldu. Ordusundaki ileri gelenlerden bazıları yakalanarak hapsedilen Süleyman Paşa'nın sadece 30 kadar Kölemen ve 1.000 kadar askeri kaldı. Akşam olması nedeniyle savaşa ara verilince onların da firar etmesiyle Paşa'nın yanında sadece 30 kadar Kölemen ve savaştan bîhaber olan 150 kadar iç Ağası bulunuyordu. Bunun üzerine

---

nu söyleyerek onun bu işi başaramayacağını ima ediyordu. Toplantıdaki muhatapları, Süleyman Paşa'nın, padişahın emirlerine karşı geldiğini, bu arada Bağdat'ta herkesin kendisinden yüz çevirdiğini ifade ederek elçinin talebini kabul etmedi. Buna rağmen elçi ısrarını sürdürüyor; Paşa'nın her ne kadar suçu sabit olsa da bundan sonra emirlere itaat edeceği ve padişaha sadık olacağına dair kendisine teminat verdiğini ifade ediyordu. Ancak Süleyman Paşa'nın sözüne artık hiçbir şekilde güvenilmeyeceği cevabını aldı. Bununla birlikte Süleyman Paşa 11.000 kese muhallefât bedeli ve 4-5 bin kese vezaret caizesi olmak üzere toplam 15.000 kese vermeyi elçinin kefaleti altında taahhüt ederse elçinin hatırına binaen affedilmesini üstlerine söyleyeceklerini bildirdiler. Elçi doğal olarak böyle bir kefaleti reddetmekle birlikte, konunun Süleyman Paşa'ya yazılarak söz konusu meblağın şimdilik dörtte birini vermesini öneriyordu. Ancak bu teklifi de reddedildiği gibi zaten Bağdat, Basra ve Şehrîzor eyaletlerinin başka valilere tevcih edildiği, Bağdat valisi hakkındaki emrin kati olduğu, bu işin içişleriyle ilgili bir mesele olduğu ve dışarıdan müdahaleye izin verilmeyeceği nazik bir üslupla bildirildi. Elçi dostluk maskesine sığınarak bu konu hakkındaki yazısının padişaha sunulmasını istedi. Teklifinin yine reddedilmesi üzerine son bir umutla İnan kartını oynayan elçi, Paşa'nın İnan'a sığınması hâlinde işlerin daha da kötüye gideceğini ifade etti. Muhatapları İnan Şahı'nın böyle bir şeyi kabul etmeyeceğini etse bile Osmanlı'nın onunla başa çıkabilecek gücü olduğunu söyleyerek toplantıya son verdiler (BOA., HAT 46493).

⁷² BOA., HAT 20896.

⁷³ BOA., KK d. 22, s. 31.

⁷⁴ Mehdi Jawad al Bustani, adı geçen doktora çalışmasında Fransız seyyah Dupre'yi kaynak göstererek Süleyman Paşa'nın asker sayısını 38.000 olarak vermektedir (Bustani, a.g.e., s. 65).

Süleyman Paşa, İran'a firar ederken Bağdat'ın doğusunda yerleşik bulunan Rufailere rastlamış, aşiret şeyhi kendisine kılavuzluk teklif etmiştir⁷⁵. Şeyhin davetini kabul eden Süleyman Paşa çok geçmeden öldürüleceğini anlıyor, her ne kadar Hâlet Efendi tarafından kendisine rey (emân) buyuruldusu verildiğini söylese de kâr etmeyerek öldürülüyor ve başı Hâlet Efendi'ye gönderiliyordu⁷⁶.

Bu sırada maktul valinin Kethüdası Feyzullah ve hazinedarı İsmail Bağdat'a kaçarak yine bir miktar kuvvet toplamayı başardılar. Bağdat'ın kapılarını kapatarak⁷⁷ o sırada kale içinde bulunan Büyük Süleyman Paşazade Said Bey'i vali ilan ettiler⁷⁸. Hâlet Efendi'ye gönderdikleri mahzarla da tüm Bağdat halkını Said Bey'e biat ettiğini ve valiliği kabul edildiği takdirde 3.000 kese vereceklerini bildirdiler. Tekliflerinin reddi halinde yeniden savaşa başlayacakları tehdidinde bulundular. Elinde Bağdat valisinin herkesin onayıyla seçilmesi gerektiğine Sultan II. Mahmut'un emri olmasına rağmen bu talebi bir emrivaki olarak gören Hâlet Efendi, Said Bey'in Bağdat uleması ile birlikte kendi yanına gelmesini talep etti. Herkesin katılımıyla yapılacak meşveret meclisinde kendisi de uygun görür ise onun valiliğini onaylayacaktı. Ancak Said Bey vali olmak istiyorsa başta hazinedar ve kethüda olmak üzere, Süleyman Paşa'nın tüm adamlarını yanından uzaklaştırması gerekiyordu. Ayrıca Süleyman Paşa'nın eski ekibinin de kendi başlarına, gedikleri paylaştıklarını duyan, Hâlet Efendi bunu hiçbir şekilde kabul edemezdi. Netice' de bu şartlarının kabulü için Said Bey'e bir günlük süre tanıdı. Şartlarının kabul edildiğine dair kendisine bu süre zarfında bir haber gelmezse, askeriyile Bağdat'a girecek ve kimseye aman vermeyecekti. Hâlet Efendi'nin geri adım atmamaya kararlı bir tavır sergilemesi işe yararmış, şartları duyan Said Bey hemen Bağdat'ı terk ederek konağna çekilmiş⁷⁹, ulema da kendisine sığınarak kethüda ve hazinedarı yalnız bırakmışlardı⁸⁰. Söz konusu şahısların ele geçirilmediği takdirde ortalığın durulmayacağını anlayan Hâlet Efendi, onları eski görevlerinde bıraktığını söyleyerek yanına gelmeleri için ikna etmiş ve ele geçirir geçirmez idam ettirmiştir⁸¹. Hâzi-

⁷⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. IX, s. 216.

⁷⁶ BOA., KK d. 22, s. 31.

⁷⁷ BOA., HAT 20880 H.

⁷⁸ BOA., HAT 20880 F.

⁷⁹ BOA., HAT 20880 F.

⁸⁰ TSMA., E 7147.

⁸¹ BOA., HAT 20854. Hâlet Efendi kethüda ve hazinedarın idamını şu şekilde nakl etmektedir: "...urbâna ve yeniçerilere biraz altın dağıtmışlar ise dahi kimse kendine ittibâ' etmemekle zarûri bir kâğıt yazıp re'y istediler bendeniz dahi re'y vermedim. Biz onları bu tarafa da'vet etmiyoruz ki hatta re'y verelim içeri girersem sakladıkları malı suâl ederim firâr ederler ise işte meydân kaçabilirler ise kaçsınlar tutarım kal'a kapusuna salb ederim deyu cevâb gönderdim.

nedar ve kethüdadan sonra ortadan kaldırmayı planladığı diğer bir kişi de Bağdat meselesinin asıl sorumlusu olarak gördüğü ve gayet "hükâr" ve "hain" olarak tanımladığı Bağdat defterdarı Said Bey'di. Bağdat'ta düzenin sağlanması için defterdarın ortadan kaldırılması gerektiğini düşünen Hâlet Efendi bunun için bir fırsat yakalamış, Bağdat valiliğini teklif etmesine rağmen Abdurrahman Paşa'nın kendisine yardım etmekten kaçınması üzerine bunu gerçekleştirememiştir⁸².

Defterdar dışında, Süleyman Paşa taraftarlarını ortadan kaldıran Hâlet Efendi, Bağdat'a girmeden önce Abdurrahman Paşa'nın 3.000 askeri-

Haber edemeyub yine ferdâsı geldiler ama cibilliyetlerinde merküz olan ruünet gitmeyub her biri altmış yetmiş nefer müsellâh köle ile gelub çadırda'ellerinde tüfenk ve bir elleri piştovların çakmağında durdular. Hazinedâra dedim ki defterdâr-ı sâbık senin için 150 bin altını Süleyman Paşa ona teslim etmişdir diyor. O akçeyé ne yaptın dediğimde ben onu iki sene evvel kendine teslim etmişdim deyu cevâb verecek defterdâr çadırda mevcûd idi. O kadar güçle bir Müslüman damarı tutup sana ol altın teslim olunak yedi aydır diyecek kulunuz kaim-makama hitâb edip dedim ki ağa hazretleri yarın Bağdat'a duhûlümüzde ben bu malın cümlesini senden matlûb ederim. Sen bu ağalara kefil olursun varsınlar evlerine gitsinler dediğimde onlar dünden beridir Bağdat'ta beş yüz kiselik altın kendilerine halkı uydurmak için esâfle verdiler ben kefil olamam deyince öyle ise bu ağalar sizin çadırında eğlensinler deyince hemen kölelerin cümlesi birden silâha davranub hücûm kaydına düşecek kulunuz bir iki Arnavut uşakların hemen birden üzerlerine hücûm ile der-ân sâat dört tanesinin kollarını bağlayub ağalarına dahi hücûm etmeğe kalmadı. Mahmut Paşa'nın ve Abdurrahman Paşa'nın kavâsları koşub ağalarını tutup hazine çadırına götürdüler. Köle mel'ûnları ona dahi kanâât etmeyub Abdurrahman Paşa'nın çadırına hücûm edeyim der iken ekrâd tâifesi birden hücûm ve cümlesini soyub üryân meydânda bıraktılar. O kadar çadırlar birbirine yakın iken Reis Efendi Abdurrahman Paşa'yı öldürmüş deyu bir havâdis şayi' olmakla o kadar bin kürd Abdurrahman Paşa'nın ve kaim-makamın çadırlarını yağma edip Bağdat'a doğru hücûm ettiler Mahmut Paşa'ya hiddetinden arz olub aman Bağdat elden gidiyor şuna bir çâre bul derken yeni nasb eylediğimiz yeniçeri ağasını mukaddemce içeri göndermiş, bir tezkîre ile baş çavuşu gelmiş bulunmakla hemen derhal onu kendi atına bindirib yetiş ağa kapıyı zabt edip içeri ve dışarı adam koyuvermesin deyu hele Kürtlerden evvel eriştirecek görünce Abdurrahman Paşa'ya bir hicâb arz olup kahrından ağlamaya başladı. Ba'dehû cümlemiz orta yerde bir şemsîyeye cem' olup dellâl çağırarak güçle halkı birleştirib o gün akşama ve ferdâsı vakt-i asra kadar halkın zâyî olan eşyalarını cem' ve ashâbına teslim eyledik. Kölemen tâifesinin bunları böyle cân-sipârâne istishâblarını görünce ne zaman isteseler fesâd ellerinden gelmeğe nameyab olmakla ikisinin dahi cezaları tertib olundu" (TSMA., E. 7147). Bu arada Süleyman Paşa'nın Bâbüali'ye affı için gönderdiği tatar Paşa'nın idamından sonra gizlice Bağdat'a gelmiştir. Tatarın yanında bulunan evraklarda kendisinin dayandığı sûrette Bâbüali'nin onu affedeceği yazmaktaydı. Yapılan araştırmadan sonra bu yazının İstanbul'da Bağdat tüccarlarından olan Arif Ağa ve Molla Süleyman isimli şahıslar tarafından gönderildiği anlaşılmıştır (BOA., HAT 20880 D).

⁸² TSMA., E. 7147.

ni yerlerine gönderdiği gibi yanında sadece Arap aşiretlerinden 30 atlı ve aşiret şeyhlerini bırakarak, askeri güçlerini azalttı ve böylece bir bahane ile kendi karşısında yer almaları ihtimalini ortadan kaldırdı. Ancak Hâlet Efendi ve Musul valisi Mahmut Paşa'ya güvenmeyen Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa, 150 kadar adamıyla Bağdat'a girmek için ısrar ediyordu ve sonunda istediği izni Hâlet Efendi'den aldı. Aslında Abdurrahman Paşa bu ısrarında haksız sayılmazdı. Zira Hâlet Efendi'nin ve Mahmut Paşa'nın amacı Bağdat'a girer girmez Abdurrahman Paşa'yı öldürtmekti. Ancak Paşa'nın Bağdat'a 150 askeri ile girmesine mecburen izin vererek bu planlarını en azından bir süreliğine ertelediler⁸³.

Bağdat'a Yeni Vali Atama Süreci

20 Ekim 1810'da⁸⁴ Bağdat'a girerek Süleyman Paşa'nın harem daireesine yerleşen Hâlet Efendi için şimdi yine zorlu bir süreç başlıyordu: Bağdat Valisi kim olacaktı? Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından biri olduğu kadar stratejik açıdan da çok önemli olan bir bölgeye vali atayacaktı ki bu büyük bir sorumluluktu. Yeni valinin sadece muhalefatı bit tamam ödemesi yeterli değildi. Bölgedeki aşiretleri ve kabileleri itaati altına alarak Osmanlı'nın nüfuzunu arttırması, İran'la iyi ilişkiler kurması, Vehhâbilerle mücadele etmesi gerekiyordu. Bütün bunları yaparken de Bâbîali'nin üzerinde önemle durduğu hususa çok dikkat etmeliydi. Yani yıllık mutat ödemelerini zamanında yapmalı ve asla pürüz çıkarmamalıydı⁸⁵. Bağdat'la ilgili konularda en az vali kadar Hâlet Efendi'nin de sorumlu tutulacağı, hatta valinin çıkardığı bir sorunun, onun canına mal olabileceği ortadaydı. Bu durum ise, doğal olarak Hâlet Efendi'nin işini bir kat daha zorlaştırıyordu.

Bâbîali'nin istediği şartlara uygun adaylar arasında, Büyük Süleyman Paşazade Said Bey, yine büyük Süleyman Paşa'nın kölelerinden hazine-darı Abdullah Ağa, Süleyman Paşa'nın damadı Davut Efendi, Mardin Mutasarrıfı Abdullah Ağa ve Yeniçeri Ağası Musullu Abdurrahman Ağa vardı. Hâlet Efendi'ye göre valiliğe en yakın adaylar Büyük Süleyman Paşazade Said Bey ve Süleyman Paşa'nın damadı Davut Efendi'di. İstanbul'a eski Şeyhülislam Dürri-zade'ye gönderdiği mektupta, bu iki şahıstan birinin valiliğe layık olduğunu bildiriyordu. Ancak diğer adaylardan da çok baskı görmekteydi. Eğer bu baskılara dayanamayıp onların seçilmesi için bir yazı gönderirse altındaki mührüne dikkat edilmesi için Bâbîali'yi uyarıyor, mühür "*Âşık-ı bidelemdad Mehmed Said Hâlet*" ise kesinlikle yazılanların kaale alınmamasını "*Mehmed Said Hâlet*" ibaresi olan mührüyle gönderilen yazılara itibar edilmesini istiyordu⁸⁶.

⁸³ TSM.A., E. 7147.

⁸⁴ BOA., HAT 20880 J.

⁸⁵ BOA., KK d. 22, s. 31.

⁸⁶ BOA., HAT 20880 H, 20854.

Bâbîali'yi bu şekilde uyardıktan sonra adaylar hakkında araştırma yapmaya başlayan Hâlet Efendi'nin, öncelikle üzerinde durduğu kişi, babasından dolayı tüm Irak'ta saygınlığı ve itibarı olan Büyük Süleyman Paşazade Said Bey'di⁸⁷. Hâlet Efendi Said Bey'in vali olmasını Bâbîali'ye önermiş⁸⁸ ve teklifi kabul edilerek valilik fermanı gönderilmişti. Buna rağmen Hâlet Efendi, Said Bey hakkında Bağdat ileri gelenlerinin fikrini almak istedi ve bir meclis topladı. Mecliste hazır bulunanlar Said Bey'in çok sevilip sayıldığını kabul ediyorlardı. Ancak yaşının henüz yirmilerin başında olması nedeniyle onu Bağdat'ı yönetebilecek tecrübeden ve dirayetten yoksun görüyorlardı. Mecliste bunlar görüşülürken Bağdat'ta da neredeyse bir karışıklık çıkmak üzereydi. İşlerin giderek kötüye gittiğini gören Hâlet Efendi Bâbîali'den gelen emri saklamış hatta böyle bir emir geldiğini yalanlamıştı⁸⁹.

Mecburen Said Bey'i gözden çıkaran Hâlet Efendi'nin kafasında Bağdat valiliğine yakışır ikinci aday Büyük Süleyman Paşa'nın damadı Davut Efendi'ydî. Onun hakkında da araştırma yapan Hâlet Efendi, Davut Efendi'nin henüz Bağdat'ı yönetebilecek dirayetten yoksun olduğu sonucuna vardı. Üstelik Davut Efendi de valiliğe pek hevesli değildi⁹⁰. Mardin Voyvodası Abdullah Ağa ise daha önce kendisine verilen tüm görevleri başarıyla yerine getirmişti. Ancak kendisi Bağdat'ın yerli halkındandı ve Hâlet Efendi yerlileri bir eyaleti yönetebilecek dirayette görmüyordu. Kölemen olmadığı için Bağdat halkı arasında itibarı da yoktu. Üstelik Bağdat'ı terk etmiş ve yaklaşık on senedir Basra Körfezi civarında yaşıyor ve orada ticaretle uğraşıyordu. Zaten böyle birisinin vali olarak atanması teamüllere aykırıydı⁹¹.

Aslında Hâlet Efendi'ye göre bu adaylardan hiç birisi Bağdat valiliği için yeterli değildi. Onun gönlünde yatan İstanbul'da "*Enderun'da yetişmiş Rum'dan bir vezirin*"⁹² vali olarak atanmasıydı. Bu şekilde Bâbîali'nin otoritesi bölgede tam manasıyla hissedilecek ve Bağdat eski refah günle-

⁸⁷ TSMA., E. 5753.

⁸⁸ BOA., HAT 20879 A.

⁸⁹ BOA., HAT 20879 A. Hâlet Efendi gönderdiği bu raporda Bağdat meselesinin gerçek sebebi olarak gördüğü defterdar Said'in Süleyman Paşazade Said Bey'i desteklediğini hatta onun vali olabilmesi için halkı kızkırttığını yazmaktadır. Ancak ileriki satırlarında Said Bey'in Süleyman Paşa zamanında kendine kötü davrandığı için defterdardan hoşlanmadığı ve vali olur olmaz onu ortadan kaldırmak istediğini kaydetmektedir (BOA., HAT 20879). Bağdat'ta yaşananları tüm tafsilatıyla anlattığı raporunda ise sadece defterdarın Said Bey'in hilâfında olduğunu kaydetmektedir (TSMA., E. 7147). Hâlet Efendi'yi bu çelişkiye düşüren muhtemelen kendisiyle hiç görüşmeden Said Bey'in apar topar Bağdat'tan ayrılmasıdır.

⁹⁰ BOA., HAT 20879.

⁹¹ BOA., HAT 20879 A.

⁹² TSMA., E. 7147.

rine kavuşacaktı. Irak'ın nizam bulması ve Bâbîali'ye her manada destek vermesi bu şekilde sağlanabilirdi⁹³. Ancak Hâlet Efendi'nin bu radikal teklifinin uygulanmasına imkân yoktu. Çünkü yeni valinin Bâbîali'ye bağlılığı kadar Bağdat'ı kontrol edebilmesi için aşiretler ve kabileler üzerinde etkin olması ve bölgeyi avucunun içi gibi bilmesi gerekiyordu. Üstelik bu teklifin hayata geçirilebilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Ancak Bağdat günden güne kaynamaktaydı ve bir an önce valinin atanması gerekiyordu. Bâbîali, nüfusu Rafîzi ağırlıklı olan ve bir süredir yönetim boşluğu yaşayan Bağdat'ta İran Şahı Feth Ali Han'ın gücünü arttırmamasından endişe ediyordu⁹⁴. İngiltere elçisiyle yapılan görüşmelerde ise Bağdat'ın valisiz kalmasının günden güne daha büyük sorunlar doğuracağı ortaya çıkıyordu⁹⁵. Bu yüzden Bâbîali, valilik atamasının bir an önce yapılmasını istiyordu. Dolayısıyla Hâlet Efendi'nin acele etmesi gerekiyordu. Kafasındaki adayları birer birer eleyen Hâlet Efendi'nin geriye iki tercihi kalıyordu. Birisi Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa, diğeri ise Büyük Süleyman Paşa'nın kölesi ve hazinedarı olan Abdullah Ağa'ydı.

Süleyman Paşa'nın sağlığında yerine göz dikmiş olan⁹⁶ Abdurrahman Paşa daha vali azledilmeden Bağdat'a atanacak olan valinin seçiminde kılavuzluğa soyunmuş, hatta düpedüz rüşvet teklifinde bulunmuştu⁹⁷. Ancak Hâlet Efendi'den aldığı cevap sert olduğu gibi bir o kadarda alaycıydı. Hâlet Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin usul ve erkânını bilmeyen Paşa'nın parayla ferman alacağını zannetmesi boş bir hayaldir. Böyle bir uygulama sadrazam için bile yapılamazdı. Baban mutasarrıfı bölgede nam sahibi olabilirdi. Ama Bâbîali için bir aşiret paşasından başka bir şeyi ifade etmiyordu. Dolayısıyla ne teklif ederse etsin hemen vezir olması imkânsızdı. Kendisine bir ihtimal vezaret verilse bile 32.000 akçe öde-

⁹³ BOA., HAT 20879.

⁹⁴ BOA., HAT 41352.

⁹⁵ BOA., HAT 20842.

⁹⁶ Daha Süleyman Paşa'nın sağlığında onun aleyhinde çalışan Abdurrahman Paşa Bâbîali'ye gönderttiği bir yazıda valiyi yerdendiriyor kendisini övdürüyordu. Söz konusu yazıda Abdurrahman Paşa'nın cesaretinden ve kuvvetinden bahsediliyor, Süleyman Paşa ile arasındaki düşmanlığın nedeni açıklanıyordu. Küçük Süleyman Paşa Bağdat Valisi'nin kethüdası iken Abdurrahman Paşa'nın üzerine çok sayıda asker ile yürümüş Abdurrahman Paşa az olan kuvvetine rağmen kethüdanın ordusunu bozguna uğratmış ve Süleyman Paşa'yı da esir alarak İran'a götürmüştür. Süleyman Paşa da Bağdat Valisi olunca Süleymaniye'yi Abdurrahman Paşa'nın elinden alarak sütkardeşi Mehmet Bey'e vermiştir. Süleyman Paşa'dan kötü muamele gören Abdurrahman Paşa da mecburen İran'a iltica etmiştir. Bu olaylardan dolayı ikisi birbirlerinin can düşmanı olmuşlardır (TSMA., E. 5753).

⁹⁷ Şehrîzor Eyaleti'nin kendisine Bağdat'ın da yine kendi seçtiği birisine tevcih edilmesi hâlinde 20.000 kese hazineye 15.000 kese devlet adamlarına ve 2.000 kese de Hâlet Efendi'ye verecekti (BOA., HAT 20879 A).

yemezdi. Çünkü bu kadar yüklü bir miktar değil Bağdat'ta bazen devletin kasasında bile bulunamıyordu. Hâlet Efendi, her an İran'la ittifak etmesi mümkün olan Abdurrahman Paşa'yı da tamamıyla gözden çıkarmıyor; yapacağı yardım karşılığında Bağdat valileri tarafından Baban Sancığı'ndan ayrılan sancaklar da dâhil olmak üzere Baban'ı ve Şehrizar'ı kendisine vermeği vaat ediyordu. Abdurrahman Paşa'ya kesinlikle güvenmeyen Hâlet Efendi, onun Osmanlı Devleti'ne tam bir sadakatle hizmet etmesini ummuyordu. Ancak Süleyman Paşa'nın madenlere saldırmasını engellemek için bir an önce büyük bir kuvvetle harekete geçmesi gerekiyordu ki Abdurrahman Paşa'nın sağlayacağı askerî yardım gözden çıkarılmayacak kadar önemliydi.

İkili arasında valilik mücadelesi Bağdat önlerine geldiklerinde de yaşanmıştı. Hâlet Efendi, Süleyman Paşa'nın ordusuyla karşılaştıkları Çaltalköprü mevkiinde Abdullah Ağa'yı Bağdat Kaymakamı ilan etmiş ve böylelikle Süleyman Paşa'nın yanında bulunan Kölemenleri yanına çekmeyi ummuştu. Ancak bu kararı Abdurrahman Paşa'nın tepkisine neden oldu. Abdullah Ağa'nın kaymakam yapılmasından dolayı Bağdat valisi olacağını düşünen Paşa Kölemenlerden Bağdat valisi seçilmesine şiddetle karşı çıkıyor, valiliğin ya kendisine ya da önerdiği kişilerden⁹⁸ birisine verilmesini istiyordu. Önerdiği şahıslardan birinin vali atanmasına karşılık olarak da muhâlefet adı altında hazineye 5.000, sadrazama bohça-baha olarak 1.000, diğer devlet adamlarına 500 ve Hâlet Efendi'ye de hizmet bedeli adı altında 500 kese akçe yani toplam 7.000 kese akçe ödemeyi taahhüt ediyordu⁹⁹. Hatta bu taahhüdünü resmileştirmek için bir senet bile vermişti¹⁰⁰. Hâlet Efendi'yi bu şekilde elde etmeye çalışan Abdurrahman Paşa bir yandan da Bâbüali'yi etkisi altına alma gayreti içinde idi. Bağdat'ın kendisine tevcih edilmesi halinde 30 bin kese, sadece Kerkük ve Şehrizar sancakları verildiği takdirde 3.000 kese ödeyecekti¹⁰¹.

⁹⁸ Abdurrahman Paşa, Süleyman Paşazade Said Bey, Mardin'in eski voyvodası Abdullah Ağa, Süleyman Paşa damadı Davut Efendi, kethüda Feyzullah Ağa ve yahut yine Büyük Süleyman Paşa emektarlarından olup maktul valinin Basra'ya sürdüğü ve korkusundan orada da duramayarak Süleymaniye tarafına firâr edip kendisine sığınan Abdullah Ağa'yı öneriyordu (BOA., HAT 20879 A).

⁹⁹ BOA., HAT 20879 A.

¹⁰⁰ Abdurrahman Paşa, ocaklı ulema ve tüm Irak ileri gelenlerinin onayıyla önerdiği kişilerden birinin Bağdat Valisi seçilmesi karşılığında 5.000 kese akçe ödeyeceğine dair Hâlet Efendi'ye bir senet vermiştir (BOA., Ali Emiri, S MHM.II 10038).

¹⁰¹ Abdurrahman Paşa İstanbul'a gönderdiği yazılarda Bağdat'ın demografik durumundan dolayı idaresinin güç olduğundan bahsetmekle birlikte, Bağdat valilerinin dirayetsizliği ve liyakatsizliği nedeniyle yönetimde zaafiyet gösterdiklerinden şikâyet ediyordu. Valilerin bu durumu Bağdat'ın gelirlerinin azalmasına neden oluyordu. Bunun yanı sıra Vehhabileri de

Abdurrahman Paşa'nın bu taahhütlerini öğrenen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, onun Bağdat valisi olması taraftarı değildi. Çünkü Paşa'nın İran'la ilişkisini iyi biliyor ve vali olduğu takdirde İran'a meyletmesinden endişeleniyordu¹⁰². Hâlet Efendi de Kürt Abdurrahman Paşa'nın Bağdat Valisi'nin tenkilinde sadece kendi çıkarı için yardım ettiği kanaatindeydi. Kürtleri, cesur olmalarına rağmen bir yerde istihdam edilemeyecek derecede inatçı ve söz dinlemez olarak gören Hâlet Efendi "*Arnavut'a göre Kürt Müslüman'dır*" darb-ı meselinin aslı olmadığı inancındaydı. Çünkü Arnavutlara para verdikten sonra her işin yaptırılacağını; ancak Kürtlerin para alsalar da yine bildiklerini okuduklarını gözlemlemiştir¹⁰³.

Bu sırada Abdurrahman Paşa'nın Bağdat hazinesinden 5.000 kese akçeyi kullandığını öğrenen Hâlet Efendi, harcamalarını kesmesi için kendisini uyarmış, ancak Paşa uyarısını dikkate almadığı gibi halktan zorla hediye veya açıkça rüşvet olarak 3.000 kese toplamıştı. Ayrıca Bağdat'ta para eder ne kadar kıymetli eşya varsa ele geçiriyordu¹⁰⁴. Paşa'nın bu davranışları üzerine Hâlet Efendi daha radikal tedbirler almaya karar verdi. Abdurrahman Paşa hakkında Bâbüali'nin de olumsuz düşüncelerinin olması kendisini cesaretlendirmiş ve Paşa'yı ortadan kaldırma fikrini yeniçeri Ağası, kaymakam Abdullah Ağa ve şehrin diğer ileri gelenleriyle müzakere etti. Ancak Bağdat'a memur edildiğinden beri her adımını çok dikkatli atan ve özellikle gizliliğe çok önem veren Hâlet Efendi tedbirsiz davranmıştı. O'nun bu hatası konuşulanların Abdurrahman Paşa'nın kulağına gitmesine neden oldu¹⁰⁵.

Abdurrahman Paşa önce Hâlet Efendi ile Musul Valisi Mahmut Paşa'nın arasını açmaya çalıştı. Yanında 2.000'den fazla askeri olan Musul valisi onun önünde büyük bir engeldi. Abdurrahman Paşa'nın kendisi hakkındaki düşüncelerinin farkında olan Mahmut Paşa, Hâlet Efendi'nin

kontrol altına alamıyorlardı. Bağdat'ın kendisine verilmesi halinde devlete sadakatle hizmet edecek, Vehhâbilerin merkezi olan Der'iyye'ye saldırarak onları itaat altına alacağı gibi en kısa sürede de Haremeyn-i Muhteremeyn'i, onların elinden kurtaracağına dair vaatte bulunuyordu. Ayrıca Bağdat'tan hazineye gönderilen yıllık parayı düzenli olarak ödeyeceğini, Halep Diyarbakır ve Bağdat'a yakın bölgelerdeki eşkiyayı ortadan kaldıracağını taahhüt ediyordu (BOA., A.MKT 1034, s. 9; BOA., HAT 20880 F).

¹⁰² Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Erzurum Valisi iken Abdurrahman Paşa ve o zaman Bağdat valisi olan Ali Paşa'nın kethüdası Süleyman Paşa arasındaki mücadeleye şahit olmuş, hatta Abdurrahman Paşa'nın oyunuyla İran'a esir düşmüş olan Süleyman Paşa'yı esaretten o kurtarmıştı. Bu olaylar esnasında Abdurrahman Paşa'nın kardeşini İran'a esir bıraktığını biliyordu. Hem bu nedenle hem de daha önceden İran'la olan ilişkileri nedeniyle Abdurrahman Paşa'dan şüphe duymaktaydı. (TSMA., E. 2470).

¹⁰³ BOA., HAT 20879.

¹⁰⁴ TSMA., E. 7147.

¹⁰⁵ BOA., HAT 20880.

sorgusuz sualsiz bir veziri idam edebilecek yetkisi olduğunu ve o yüzden ona itaat etmesini aksi halde hemen Bağdat'ı terk etmesini salık vererek onun gözünü korkutmaya çalışmıştı. Ancak Abdurrahman Paşa, Mahmut Paşa'nın dediklerini hiçe sayarak Bağdat valiliğini hiç olmazsa kaymakamlığını almak üzere Hâlet Efendi üzerinde baskısını günden güne arttırdı. Mahmut Paşa'nın ani ölümü ise onun daha rahat hareket etmesini sağladı. Bu sırada Said Bey yanlısı Enderun ağalarından 160 Kölemen Hâlet Efendi'nin hizmetinde olduklarına ve kendisinin emriyle her an Abdurrahman Paşa'yı öldürebileceklerine dair bir taahhüname verdiler. Enderun ağalarıyla yaptığı görüşmenin sonunda Bağdat'ta her an bir karışıklık çıkacağını anlayan Halet Efendi'nin en kısa zamanda kimi vali olarak atayacağına karar vermesi ve muhalefat bedelini tahsil etmesi gerekiyordu. Seçeneklerini değerlendiren Hâlet Efendi kaymakam Abdullah Ağa'ya giderek muhalefat bedelinin miktarını ve ödeme koşullarını bir usule bağladı. Artık Abdullah Ağa'nın vali olarak atanması neredeyse kesinleşmişti.

Hâlet Efendi tam işleri yoluna koymuşken beklediği karışıklık bir anda patlak verdi. Abdurrahman Paşa Kerküklü olan kendi adamının yeniçeri Ağası olarak atanması için kaymakam Abdullah Ağa'ya başkî yapmaya başladı. Ancak Abdullah Ağa buna müsaade etmedi. Bu arada kendisinin azledilmek istendiğini öğrenen hâlihazırdaki yeniçeri Ağası da Bağdat ileri gelenleriyle Abdurrahman Paşa'yı öldürmek için ittifak etti. Hâlet Efendi'ye gönderdikleri haberde bu hizmetlerine karşılık Said Bey'in vali olarak atamasını istiyorlar, isteklerini kabul etmemesi halinde kendisini de öldürecekleri tehdidinde bulunuyorlardı. Said Bey'in 1.000 kadar taraftarı ile Abdurrahman Paşa'nın 100 adamı arasında sıkışıp kalartı Hâlet Efendi iki tarafa da karışmayacağını ancak üzerine gelinmesi halinde konağın içinde muhafaza edilen muhalefat bedelini korumak için savaşmaktan çekinmeyeceğini ilan etti. Bütün bu olanların sorumlusu olarak gördüğü Abdurrahman Paşa'nın sığınma talebini reddederek Bağdat'tan ayrılmasını istedi.

Hâlet Efendi'den yüz bulamayarak mecburen saraya dönen Abdurrahman Paşa ve Said Bey taraftarları arasında sabaha kadar süren bir mücadele oldu. Ancak yandaşlarının galip gelmesine rağmen Said Bey, Bağdat'tan firar etti. Beylerinin firarını öğrenen taraftarları dağılmaya yüz tutunca aralarından bir kaçı, Hâlet Efendi'nin kendilerini desteklediğini ve Abdurrahman Paşa'nın idamına dair ferman çıktığı söylentisini yayarak bunu engellemeye çalıştı. Buna karşılık Abdurrahman Paşa da Hâlet Efendi'nin elinde olduğu şayiasını çıkarmış ve bunu duyan Said Bey taraftarları dağılmıştı. Karşısında durabilecek bir güç kalmayan Abdurrahman Paşa Hâlet Efendi'ye şehri terk etmesi için bir ihtar mektubu yollamış, Bağdat müftüsü ve nakibini de ölümle tehdit ederek onları da işin içine katmıştı. Mektubu getiren muhızırbaşı, Hâlet Efendi'nin Bağ-

dat'ı terk etmek için hazırlığa başladığını görünce Kürtlerin bunu fırsat bilip kendilerini perişan edeceklerini düşündüğünden onu kararından vazgeçirmeye çalıştı. Hâlet Efendi ise elli bin kişi olmalarına rağmen iki bin Kürt'le baş edemedikleri için onları suçluyordu. Yanındaki 30-40 adamla Abdurrahman Paşa'nın üstüne hücum etmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek gitmekte ısrar ediyordu. Hâlet Efendi'nin kararından vazgeçmeyeceğini anlayan muhırbaşı hemen durumu kaymakam Abdullah Ağa ve defterdar Davut Efendi'ye bildirdi. Davut Efendi, Hâlet Efendi'nin gitmesi halinde her halükârda kendilerinin zararlı çıkacaklarını düşünüyordu. Çünkü yanındaki muhallefat bedelinin Kürtler tarafında talan edilmesi halinde devlet bu miktarı yine kendilerinden talep edecekti. Diğer bir ihtimalse Hâlet Efendi'nin bu 1500 kese ile tekrar adam toplayıp üzerlerine gelerek tüm muhallefat bedelini talep etmesiydi. Kaymakam Abdullah Ağa'nın da bu düşüncelerine katılması üzerine defterdar derhal Hâlet Efendi'nin yanına gitti. Davut Efendi, kendi hakkında ölüm fermanı çıktığını duyan Abdurrahman Paşa'nın canının derdine düştüğünü ve bundan dolayı artık hiçbir işe karışmayacağını taahhüt etti. Ancak valiliğin önceden konuşulduğu gibi Abdullah Ağa'ya verilmesini talep ediyordu. Hâlet Efendi de şehri terk etmeyeceği gibi, Abdullah Ağa'nın son görüşmelerinde kararlaştırıldığı şekilde muhallefat bedelini ödeyeceğini taahhüt etmesine karşılık kendisini vali olarak atayacağını bildirdi¹⁰⁶.

Hâlet Efendi, Defterdar Davut Efendi ile yukarıda değinilen görüşmeyi yaptıktan hemen sonra elinde isim yerleri açık bırakılmış olan fermana Abdullah Ağa'nın¹⁰⁷ ismini yazarak onun valiliğini ilan etmiş¹⁰⁸; 25 Ka-

¹⁰⁶ TSMA., E. 7147.

¹⁰⁷ Bağdat valisi seçilen Abdullah Paşa Gürcü asıllı olup Büyük Süleyman Paşa'nın kölelerindendi. Süleyman Paşa Bağdat'a vali olmadan evvel Basra muhasarasında İran'a esir düşmüş ve bu esnada Abdullah Ağa'yı kiralayarak bazı hizmetlerinde kullanmıştır. Abdullah Ağa daha sonra tütüncü ve mühürdar olmuştur. Süleyman Paşa'dan sonra Bağdat Valisi olan Ali Paşa da Abdullah Ağa'nın tavrı ve davranışlarından memnun olarak onu hazinedarı yapmıştı. Ali Paşa'nın ölümünden sonra "Sakallı Ağalar" rütbesine yükselen Abdullah Ağa, maktul Süleyman Paşa'nın Diyarbakır seferini Bâbali'den izinsiz olarak yaptığını anlamış, valinin defterdarı ve danışmanı olan Said Bey'i bu konuda uyarmıştır. Ancak bu uyarısının Paşa tarafından duyulması, Basra'ya sürülmesine neden olmuştur. Buna rağmen Abdullah Ağa'ya kızgınlığı geçmeyen Süleyman Paşa, Basra mütesellimi olan Selim Ağa'dan onu öldürmesini istemiş; ancak kendisi de büyük Süleyman Paşa'nın kölelerinden olan Selim Ağa, Abdullah Ağa'nın emektarlığına ve yaşına hürmeten bu emri dinlemediği gibi firar etmesine yardımcı olmuştur. Basra mütesellimi de bu davranışından dolayı Süleyman Paşa'nın gazabına uğramıştı. Paşa'nın, süt kardeşi olan Ahmed Bey'i Basra mütesellimi yaptığı esnada henüz Bağdat'a varan Hâlet Efendi Basra mütesellimi Selim Ağa'nın, Ahmed Bey'i Basra'ya sokmamak üzere isyan ettiğini öğrenmiş, Bağdat'tan Musul'a hareket ettiği esnada Ahmed

sım 1810 tarihinde topladığı divanda Abdullah Paşa'ya hilatini giydirecek bunu resmileştirmişti¹⁰⁹. Çok kısa sürede Bâbüalî tarafından bu atama onaylanmış ve Abdullah Bey'e vezirlik rütbesiyle¹¹⁰ Bağdat, Başra ve Şehrîzor eyaletleri verilmişti¹¹¹. Bağdat valiliği talebi kabul edilmeyen Abdurrahman Paşa'ya da mirimiranlık tevcihiyle Baban mutasarrıflığı verilerek huzursuzluk çıkarması bir süre daha engellenmiş oldu¹¹².

Bey'in Selim Ağa'yı mağlup ettiğini duymuştur. Hâlet Efendi Musul'a vardığında Selim Ağa'nın İran'a firâr ettiğini öğrenmiştir (BOA., HAT 20896).

¹⁰⁸ BOA., KK d. 22, s. 215, Abd al-Razzak b. Najaf Kulî, *The Dynasty Of The Kajars*, London 1833, s. 434.

¹⁰⁹ BOA., HAT 20879 A. Abdullah Paşa 21 Mart 1813 tarihine kadar Bağdat valiliği yapmıştır (BOA., Tahvil d. 53, s. 22). Şüphesiz ki Hâlet Efendi'nin bu tercihinde etkili olan sadece Abdurrahman Paşa'nın yaptığı baskı değildir. Hâlet Efendi daha Süleyman Paşa ile savaşmaya karar verdiğinde Süleyman Paşa'nın gazabından kaçarak Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın yanına sığınan Abdullah Ağa'yı da çağırılmıştı. Mutasarrıfın ret cevabına rağmen onu da getirmesinde diretti. Vali ve Abdullah Ağa arasındaki olan düşmanlıktan faydalanarak Abdullah Bey'i yanına çekmiş ve Çatalköprü'de Bağdat valisinin ordusuyla karşılaştığı sırada onu Bağdat kaymakamı atamıştı. Ama bu kaymakamlık tabii ki göstermelikti. İpler Hâlet Efendi'nin elindeydi. Teşrifat kurallarından pek anlamayan Abdullah Ağa'nın, hile ve nifak bilmemesi, sözünden çıkmaması Hâlet Efendi'nin dikkatini çekmiş (BOA., HAT 20896), işleri ve halkı güzel bir şekilde yönetmeye liyakati olduğuna da kanaat etmişti (BOA., HAT 20861). Ayrıca muhallefât yazısını esnasında Hâlet Efendi'ye zorluk çıkarmaması ve ödeyebileceği muhallefât bedellerini abartmayarak verebileceği miktarı söylemesi, Hâlet Efendi'nin güvenini kazanmasını sağladı (BOA., HAT 20879 A).

¹¹⁰ BOA., HAT 13546, 51407.

¹¹¹ BOA., HAT 20830. Abdullah Paşa tevcihatten dolayı Bâbüalî'ye gönderdiği teşekkür yazısıyla birlikte kendisine güvenilir ve iş yapabilme gücü olan birinin kapı kethüdası atanmasını istiyor, selefının kapı kethüdasını neden istemediğinin Hâlet Efendi tarafından Bâbüalî'ye açıklanacağını bildiriyordu. Dolayısıyla kapı kethüdasının seçimi onun dönüşüne bıraktı (BOA., HAT 34361).

¹¹² Hâlet Efendi Bağdat valilik meselesini halletmişti ama Bağdat'tan ayrılırken bir pürüz bırakmıştı: Baban mutasarrıfı Abdurrahman Paşa. Ancak bu meselenin hemen halledilemeyeceğini bilen Hâlet Efendi, Bâbüalî'nin bu konuda Bağdat Valisi'ne baskı yapmamasını istiyordu. Abdullah Paşa'nın kuvvetlenmesini beklemek daha akılcı bir yoldu. Bu sıra da Abdullah Paşa da Köysancak ve Harir sancaklarına Abdurrahman Paşa'yı tâyin edeceğini Hâlet Efendi'ye bildirmiş o da tercihi kendisine bırakmıştı (BOA., HAT 20896). Ancak Hâlet Efendi Bağdat valiliğinde gözû olan Abdurrahman Paşa'nın Köysancak ve Harir sancaklarıyla yetinmeyerek arkasından bir karışıklık çıkarmasından endişeleniyordu. Bu sırada imdadına Sadrazam Yusuf Ziya Paşa yetişmiş, Abdurrahman Paşa'ya Bağdat olaylarındaki hizmetinden dolayı takdir edildiğini içeren bir mektup yazdığı gibi (BOA., HAT 41352), Paşa'nın, yanına yolladığı adamı çok iyi ağırlayarak göndermişti (BOA., A.MKT 1034, s. 9). Abdurrahman Paşa yaklaşık bir yıl sonra İran'ı arkasına alarak isyan etmiş ve tüm Baban bölgesini ele geçir-

Muhallefat Bedelinin Tahsili

Bağdat'ta yukarıda bahsedilen iktidar mücadelesi yaşanırken Hâlet Efendi'nin bir yandan da muhallefatı kayıt altına alması gerekiyordu. Bâbüali, ona ve Bağdat Kadısı'na Süleyman Paşa'nın muhallefatının tespiti ve zabt edilerek İstanbul'a yollanması için emir göndermişti¹¹³. Hâlet Efendi de daha Bağdat'a girerken yanında bulunanlarla bir meşveret yapmış ve burada muhallefata kimsenin müdahale etmemesi, yazım ve zabtının kendisi tarafından yapılması ve Abdullah Paşa'nın kaymakamlığının devamına karar verilmişti. Ancak bu durumun Abdullah Ağa'nın nüfuzuna halel getireceğini ve Irak'ın nizamının yine bozulacağını düşünen Hâlet Efendi, sadece eşyanın yazımını üstlenip kayıp eşyaların soruşturulmasını da Abdullah Ağa ve adamlarına bıraktı¹¹⁴. Süleyman Paşa'nın mühürlenmiş eşyalarının satışı Bağdat defterdarı seçilen Davut Efendi, Yeniçeri Ağası ve Bağdat kaymakamı Abdullah Ağa tarafından yapıyordu¹¹⁵. Bu suretle yaklaşık 1200 kese akçe muhallefat bedeli olarak zabt edildi¹¹⁶.

Bu miktar tahmin edilen muhallefat bedelinin çok altındaydı. Nakdin çoğu Ali Paşa tarafından harcanmıştı. Küçük Süleyman Paşa da 5.000 keselik akçeyi, 1808 tarihinde Bağdat valisi atanan Yusuf Ziya Paşa'yı şehre sokmamak için askerlere vermiş, bu son olaylarda da 4.000 kese akçe daha harcamıştı. Hazineye mücevher adına iki hançer, iki kılıç vardı. Geri kalanlar da kumaş, birkaç kürk parçası ve 80 kadar at takımıydı. Mevcudun hepsi tek tek satılsa ancak 5.000, çok zorlanırsa 6.000 kese akçe ederdi.

Bâbüali'nin talep ettiği 10.000 kesenin tamamen harcandığına inanamayan Hâlet Efendi değerli eşyaların ve nakit paranın saklanmış olacağını düşünerek araştırılmasını talep etti. Yapılan araştırmalar sonucunda Paşa'nın hazinedarı İsmail Ağa tarafından saklanmış olan 1.200 keselik yaldız ve Mısır altını bulunmuş; bir harem odasında da 10.000 Mısır altını ortaya çıkmış ve nakit zar zor 1.300 keseye tamamlanmıştı.

---

miştir. Bâbüali'nin izniyle Musul askerini de maiyetine alan ve Baban Sancağı'na doğru hareket eden Abdullah Paşa'ya sefer nedeniyle İstanbul'a göndermesi gereken yıllık vergide indirim yapılarak rahat hareket etmesi sağlandı. Kifri Köyü'nde meydana gelen karşılaşmada Abdurrahman Paşa yenilerek İran'a kaçmış ve böylece Bağdat için bir tehlike olmaktan çıkmıştır (İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. 143-45; Mehdi Javad el Butsani, *a.g.e.*, s. 53) Abdullah Paşa ve Abdurrahman Paşa arasındaki mücadele için ayrıca bkz. BOA., A.MKT 1114/45, 1117/14; A.SKT 139/73. Clodius James Rich, *Narrative Of A Residence In Koordistan*, vol I, London 1836.

¹¹³ BOA., Mühimme Mektume (MHM.MKTM) d. 7, s. 14, hkm. 12.

¹¹⁴ BOA., HAT 20879 A.

¹¹⁵ BOA., HAT 20880 D.

¹¹⁶ BOA., HAT 20880 J; BOA., A.MKT d. 1034, s. 9; BOA., KK d. 22, s. 215.

Hâlet Efendi'nin, Bağdat valisi olarak atadığı Abdullah Ağa'nın bu miktarın üstünü tamamlaması da mümkün değildi. Servet sahibi olmayan yeni vali bir taahhütte bulunduğu zaman yalancı durumuna düşerek tıpkı sefepleri gibi Bâbîali nezdinde itibar kaybetmekten çekiniyor ve muhallefat bedelini ödeyebilmek için şöyle bir teklifte bulunuyordu: Var olan 1.300 keseye 200 kese daha ilave ederek 1.500 keseyi peşin olarak Hâlet Efendi'ye teslim edebilirdi. 1 yıl içinde 6 aylık taksitle 1.000'er kese daha yollayacak böylece 3.500 kese muhallefat bedeli ödemiş olacaktı. Bu süre içerisinde Hâlet Efendi'nin mübaşirlik bedelini de gönderecekti. Bâbîali'nin talep ettiği ancak telef olan 10.000 keseye karşılık olarak da Bağdat, Basra ve Mardin irsaliyelerinin üzerini 1.000 keseye tamamlayıp her sene tevcihatten bir ay önce Bâbîali'ye yollayacaktı. Böylece Bağdat hazinesinden eline geçen eşyaların bedelini de ödemiş olacaktı. Bağdat kendisinde bırakıldığı sürece her sene bu ödemeyi düzenli olarak yapacağı sözünü vermişti.

Hâlet Efendi Abdullah Paşa'nın bu sözlerini haklı buluyordu. Paşa hazinedeki eşyaları gerekli oldukları için satamazdı. Bununla birlikte telef olanları da yerine koymaya mecburdu. Yani 8-10.000 keseyi taahhüt etmesi ancak kendisini kandırmak için olabilirdi. Üstelik bir kere de 10.000 kese alınmaktansa her sene 1.000 kesenin alınmasının Bâbîali için daha faydalı olacağı kanaatine varan Hâlet Efendi, Abdullah Paşa'nın bu teklifini, bir meclis toplayarak hazır bulunanların Paşa'ya kefil olmaları şartıyla kabul etti. Talebi doğrultusunda bir meclis toplanmış ve onlardan bir de senet alarak kefaletlerini resmileştirmişti. Ancak Abdullah Paşa'nın vereceği peşinattan 2.000 keseyi beklemenin üç ay süreceği ve bu süreç içerisinde Bağdat'ta kalmasının, masraflarının artmasına neden olarak Bağdat hazinesini zarara uğratacağını düşünüyordu. Çünkü Abdurrahman Paşa, Musul Valisi Mahmut Paşa ve kendisinin günlük masrafları bir hayli yekûn tutmaktaydı. Bunun yanı sıra Bağdat'ta kaldığı müddetçe Baban mutasarrıfı Abdurrahman Paşa her an yeni bir huzursuzluk çıkarabilirdi¹¹⁷. Bu yüzden, söz konusu miktarın ödenmesini beklemeden 15 Aralık 1810 tarihinde Bağdat'tan ayrıldı¹¹⁸. Musul'a varınca yanında bulunan hazineyi İstanbul'a adamlarıyla yollamış, kendisi birkaç gün daha şehirde kaldı¹¹⁹.

Hâlet Efendi'nin İstanbul'a muhallefat bedeli olarak gönderdiği nakit 832,5 keseydi. Geri kalan miktar da poliçe ile tamamlanmıştı¹²⁰.

¹¹⁷ T SMA., E. 7147.

¹¹⁸ BOA., HAT 20880; 20833.

¹¹⁹ BOA., HAT 20879 A.

¹²⁰ Bâbîali tarafından, Abdullah Paşa'nın gönderdiği poliçe temessükleri kabul ettirilip vadeleri geldiğinde hazineye teslim edilmek üzere defterdara verilmiş, nakit de Darphane-i Amire Nazır'na teslim edilmişti. Taahhüt temessükü de Başmuhasebe'ye kaydedildikten sonra Darphane-i Amire'de saklanacaktı. Avaid ve cevaizler de Paşa'nın işaret ettiği sarraf

Bağdat ve Civarındaki Düzenlemeler

Bağdat'a Süleyman Paşa'nın ödemediği muhallefat bedellerini tahsil etmek üzere gönderilen Hâlet Efendi'ye ayrıca Irak'ı nizama sokması için yetkiler de verilmişti. Süleyman Paşa'nın idamından sonra kendisine yollanan fermanda Bağdat, Basra ve tüm Irak coğrafyasındaki kalelerin mühimmat ve asker yoklamalarını yapması isteniyordu¹²¹. Bağdat'a vardığından beri bölgedeki idari boşluktan şikâyet eden Hâlet Efendi ise bu durumdan dolayı aslında Bâbâli'yi suçluyordu. Ona göre Bağdat'ta yaşanan son olaylar İstanbul-Bağdat güzergâhında olan Musul, Diyarbakır, Malatya, Sivas, Amasya, Tosya, İzmit ve Urfa'daki valilerin güçlü olmamasından kaynaklanmıştı. Ona göre Musul'un Abdülcelilzadeler gibi devlete sadık ve güçlü vezirlere verilmesi, Diyarbakır ve Rakka'ya da aynı şekilde güçlü vezirler atanması gerekiyordu¹²².

tarafından tahsil olunacaktı (BOA., HAT 51407). Bu ilk ödemenin arkasından hemen Bağdat Valisi Abdullah Paşa'ya selefinin ödemeyi taahhüt ettiği muhallefat akçesini ödemediği için cezalandırıldığı, kendisinin de emirlere riayet etmesi hatırlatılıyordu (BOA., C. DH 6719). Abdullah Paşa ise Hâlet Efendi ile gönderdiği miktardan başka hemen arkasından tatarı Seyyid Mehmet ile poliçeyle bir miktar daha gönderdiğini geri kalanını tamamlamak için gece gündüz çalıştığını ve peyderpey göndereceğini bildirmekteydi (BOA., HAT 32310 D). Bu sırada Abdullah Paşa teşrifat-ı hümayunun kendisine ulaşmasının karşılığı olarak Sultan II. Mahmut ve devlet adamlarına hediye ve cep harçlığı olarak 100 kese Rumi'den ibaret 5.000 Mısır, 1.000 yaldız, 1.000 İstanbul altını olmak üzere toplam 7.000 altın, Rum, Arap ve Acem savaş silahlarına merakı olduğunu duyduğu II. Mahmut için de 1 kabza minekari altın tayan gaddare ve balta ve bir adet mızrak yollamıştı (BOA., HAT 32310 B). Gönderdiği hediyelerden dolayı sultanın memnun olduğunu (BOA., HAT 32777) öğrenen Abdullah Paşa bu sefer değerli kutular, güzel kokular, kıymetli kumaşlar, bir adet inci tespih, altın mine kabzalı inci ile süslü bir adet tüy sineklik takdim ediyordu (BOA., HAT 32319). Ancak bu sırada Abdullah Paşa'nın taahhüt ettiği meblağın bir kısmı, ödeme zamanı gelmeden sefer nedeniyle yaşanan maddi sıkıntı dolayısıyla İstanbul'da bulunan Bağdat tüccarından karşılanıp (BOA. HAT 32777; BOA., D.DRB THR 83/8, 82/47), tüccarlara senet verildi. Abdullah Paşa, Hâlet Efendi'den makbuz talep edince vadeleri dolmayan poliçelerin makbuz senetlerinin gönderilmesinin teamüllere aykırı olduğunu kendisine bildirildi (BOA., Ayniyat Defteri 2 s. 6). 1812 yılında da Bağdat, Basra ve Şehrîzor eyaletlerinin ibka edilmesi üzerine 49.818 kuruş caize gönderiyor (BOA., D.BŞM 7959), bu haberi getiren şahsa normalde 20.000 kuruş vermesi gerekirken söz konusu şahsın Hâlet Efendi'nin adamı olmasından dolayı ücreti 40.000 kuruşa çıkartıyordu (BOA., HAT 13644). Şehzadelerin ve sultanların doğumu üzerine Abdullah Paşa'ya Hâlet Efendi tarafından mektup yazılarak hem tören yapması hem de hediye göndermesi talep olundu. Ancak Abdullah Paşa'nın bundan rahatsız olmakla birlikte zar zor 30 Rumi kese gönderdiği anlaşılmaktadır (BOA., D.DRB:THR 108/5).

¹²¹ Ayrıntı için bkz. BOA., MHM. MKTM. 7, s. 15, hkm: 13. Hâlet Efendi'ye ayrıca mühimmatın yazımına dair de ayrıntılı bilgiler gönderilmiştir (BOA., MHM. MKTM 7, s. 16, hkm: 14).

¹²² TSMA., E. 7147.

Tavsiye ettiği idari düzenlemelerle birlikte asker yoklamalarının da eskisi gibi her sene yapılması halinde Bağdat valileri kontrol altında tutulacaklardı. Hatta Irak için yeni bir nizamname hazırlanması, Bağdat'ın Yeniçeri Ağası ve Defterdarı'nın İstanbul'dan seçilerek yollanmasına dair Musul Valisi Mahmut Paşa ile müzakerede bulunmuşlardı. Böylelikle Bağdat, Bâbüali'nin askeri ve mali açıdan kontrolü altına girecekti. Bu düzenlemeler olmadan bölgede idari açıdan merkezin ağırlığının hissedilmesi imkânsızdı. Ancak Mahmut Paşa'nın ölümüyle Hâlet Efendi, siyasi ve askeri manada güç kaybına uğradığı için bu hususların üzerine eğilememişti. Üstelik Bağdat, askeri mühimmat ihtiyacını kendisi karşılayan bir şehirdi. Ancak bu işlerin soruşturulması halinde masraflarını yüksek göstererek Bâbüali'ye senelik ödedikleri 1.000 keselik vergiyi düşürmeğe çalışacaklardı. Bu yüzden kendisi İstanbul'a dönüp her hususu ayrıntısıyla rapor etmeden evvel asker ve mühimmat açısından yapılacak bir müdahalenin Bâbüali'ye zarar vereceği kanısındaydı ve gönderilen emri ilan etmedi¹²³.

İleri sürdüğü sebeplerden dolayı Irak'ta askeri ve mali düzenlemelere gidemeyen Hâlet Efendi, elinden geldiği kadar bölgenin idari yapısına çeki düzen vermeye çalıştı. Bu konuda onu en çok uğraştıran Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa oldu. Aslında Bağdat civarında bulunan Baban ve Basra sancaklarına mutasarrıf atamalarının Bağdat Valisi tarafından yapılması gelenek haline gelmişti. Böylelikle Bağdat valileri buralara kendilerine itaat edecekleri şahısları atayarak bölgeyi tam anlamıyla hâkimiyetleri altında tutuyorlardı.

Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın tenkilinde Hâlet Efendi Baban Mutasarrıfı olan Abdurrahman Paşa'yı yanına çekebilmek için bundan böyle Basra ve Baban sancaklarının atamalarının Bağdat valilerinin ellerinden alınarak Bâbüali tarafından yapılacağı vaadinde bulunmuştu. Böylelikle Bağdat Valisi'nin tahakkümünden de kurtulmuş olacaklardı. Yapacağı yardım karşılığında Baban'ın her sene merkezden kendisine verileceği tahhüdünü alan Abdurrahman Paşa da Hâlet Efendi'nin direktifleri dışına çıkmayarak işini kolaylaştırdı. Hâlet Efendi de mecburen Baban'ın Abdurrahman Paşa'ya verilmesi için Bâbüali'ye görüşünü bildirdi. Teklifi hoşgörüle karşılanmakla birlikte hemen kabul edilmedi. Çünkü Baban, yukarıda da belirtildiği gibi uzun süreden beri Bağdat valileri tarafından tevcih oluna geliniyordu. Bu yüzden merkezdeki tevcihat kayıtlarında yer almadığı gibi sınırlarına dair de sağlıklı bir bilgi yoktu. Gerekli bilgilere ulaşmak için yapılacak araştırma da çok zaman alacaktı. Bu yüzden Bâbüali, bu araştırmanın yerinde Hâlet Efendi tarafından yapılmasını istedi¹²⁴.

¹²³ BOA., HAT 20879.

¹²⁴ BOA., MM d. 7, s. 16, hkm: 15. Topraklarına ait kayda hemen ulaşılamamasını büyük bir zaaf olarak gören ve bunun Bâbüali de dahil olmak üzere tüm yönetimi küçük düşüre-

Ancak bu sırada Eski Bağdat Valisi Ali Paşa'nın sarrafı olan Şimail'in¹²⁵ Bâbîali'ye Abdurrahman Paşa'ya sadece Baban'ın tevcih edilmesi Köysancak ve Harir sancaklarının bu tevcihatten hariç tutulmasını salık verdiği öğrenen Hâlet Efendi, yaptığı araştırma sonucunda söz konusu sancakların idari bir taksimata göre değil Süleyman Paşa'yla Abdurrahman Paşa arasındaki düşmanlık yüzünden Baban Sancağı'ndan ayrıldığını öğrenmişti. Dolayısıyla şimdi bu hatanın düzeltilerek Köysancak ve Harir'in yeniden Baban'a bağlanması ve tevcihatlarının yine Bağdat valilerine bırakılması gerekiyordu¹²⁶.

ğini tahmin eden Sultan II. Mahmut Hâlet Efendi'ye konuyla ilgili emir yazılırken oldukça dikkatli bir üslup kullanılmasını istiyordu (BOA., HAT 20848).

¹²⁵ BOA., HAT 20891. Hâlet Efendi'nin Şimail hakkındaki düşünceleri şöyledir: Bağdat'ta sarrâfbaşılık ve gümrük sarrâflığı Yahüdi milletine göre kesirü'l menâfi şeydir. Bu Yahüdi Şimail'in babası, Büyük Süleyman Paşa vaktinde Bağdat'ta sarrâf başı idi. Mürd oldukça Yahüdi âyini üzerine evlâd ve akaribi yedi gün evlerinden çıkmazlar. O esnâ'da bu Şimail Haleb'de bulunmakla Bağdat'ta olan karındaşı Murad yedi gün bizi kimse aramaz diyerek zimmetlerinde olan 3.000 kise kadar malı alıp Haleb'e firâr etmişti. Sonra Şimail Haleb'de işi uyduramayıp Süleyman Paşa'nın meşhur olan Ahmed kethüdasından re'y alıp hesabını görmek için Bağdat'a gittiler o günlerde Ahmed kethüdayı, Ali kethüda öldürüb, Ali kethüda mezâyâ-yı hesâba vâkîf olmadığından 100 bin kuruş bunlardan rüşvet alıp halâs senedi vermişti. Durarak Süleyman Paşa'nın hatırına gelip benimle hesâb görür fikriyle bu Şimail İstanbul'a gelib karındaşı Murad Bağdat'ta kalmıştı. OI vakitte dahi Fransalının Mısır'a hücumu sözleri meydâna çıkmış olmakla Süleyman Paşa kethüdasını tâyin ile iş görölür yollu pes perdeden biraz hezeyânî bir kâğda yazdırıp Bağdat sarrâfi Sofyalı oğlu Abraham yediyle vâlide kethüdası Yusuf Ağa'ya verdirmek fikrinde olup takrir-i mezkûrun sebki râbitasız olmakla mersûm Abraham'ın kulunuz ile dostluğu olduğundan sebkine bir sûret vermek için bana getirmiş idi. Oldukça düzeltib verdim. Sonra Yusuf Ağa merhûm bakub Bağdat'tan Mısır'a atlı gitmek tavk-ı beşerden ve dâire-i âkıdan birün olmakla itibâr etmediler. Şimdi ise Bağdat'ta kim teferrüd edeceği meşkük husûsu ile Hâlet Efendi de karar bulur ise Bağdat'ın hâline hiç vukufu yoktur. Muâfiyyet emri ve etrâftan ba'zı mekatib alıp varırsam serbest gümrük sarrâfi olurum. Karındaşım dahi İngiltere konsolosuna müteallik husûs ile Bağdat'ta dahi âyin cihetiyle Yahüdi milleti serbest olmakla bir iki bin kise dahi virman ederim fikriyle ba'zı yalan yanlış yazmış. Şevketli Efendimiz bu bâbda dahi kerâmet buyurmuşlar. Kulunuz Bağdat'a me'mûr olduktan sonra 43 gün İstanbul'da oturdum. Ve ba'zı şey suâli için mersûmu kaç defa istedim gelmedi. Hatta devletlû Dürrizâde Efendimiz emir buyurmuşken yine korkarım deyu gelmedi. 500 saatlik yerden Bağdat valisinin kendine eli ermeyeceği meczûm iken korkan kâfir ne işe yarar çünkü sadâkati var idi o zaman bana niçin biraz şey ta'lîm etmedi (TSM., E. 7141).

¹²⁶ Hâlet Efendi'ye göre aralarında 200 saatlik bir çölün yer aldığı ve muhtelif aşiretlerin bulunduğu Bağdat-Anadolu güzergahında söz konusu aşiretlerin her biriyle tek tek uğraşılması, hem mesafe hem de coğrafi şartlardan dolayı mümkün değildi. Bu durumda atamaları Bağdat valilerine bırakmak en doğru davranış olacaktı (BOA., HAT 20879).

Bağdat'a ilk geldiğinde valilerin gücünün azaltılması için Basra ve Şehrizar'un Bağdat'tan ayrılması gerektiğini düşünen Hâlet Efendi bölge idaresine vakıf olunca bu fikrinden vazgeçti. Zaman içerisinde Bağdat valileri farklı bir teşkilatlanma yoluna gitmişler; askeri ve mali güç kaynaklarını Bağdat'ın dışında tesis etmişlerdi. Güçlerinin kaynağı olan askerinin en büyük bölümü de Şehrizar şehrindeydi. Hâlet Efendi'ye göre Şehrizar'un Bağdat'tan ayrılması halinde şehir askeri açıdan güç kaybedecek; Basra'nın ayrılması halinde de mali açıdan zayıflayacaktı. Çünkü Bağdat'ın gelirlerinin çoğu Basra'dan karşılanmaktaydı. Dolayısıyla Basra ve Şehrizar'un Bağdat'tan ayrılmasıyla Bağdat askeri ve mali açıdan savunmasız kalacaktı. Ayrıca bir saldırı halinde de Bağdat valileri Basra ve Şehrizar valilerinin yardımına muhtaç olacaktı. Hâlet Efendi bu düşüncelerini Bâbîali ile paylaşırken aynı zamanda çok önemli bir tespit de bulunuyordu. Ona göre sadece Bağdat ve civarında değil, devletin bütün valileri, birbirlerine ittifak edecekleri yerde bilakis birbirlerinin aleyhinde çalışıyorlardı. Bu durum ise Osmanlı topraklarının yabancı devletlerin eline geçmesine neden oluyordu. Dolayısıyla Bağdat valileri Bâbîali'ye itaat ettikleri müddetçe bunların ayrılması yarardan çok zarar getirecekti¹²⁷. Hâlet Efendi'ye göre ille de Bağdat valilerinin gücü azaltılmak isteniyorsa Ahmet Paşa zamanında Bağdat valilerinin uhdesine verilen¹²⁸ Mardin, Bağdat'tan ayrılarak eskisi gibi Diyarbakır'a ilhak edilebilir ya da müstakil olarak birine mirimiranlıkla tevcih olunabilirdi. Ancak Hâlet Efendi Mardin'in Bağdat'tan ayrılmasında bir fayda görmüyordu¹²⁹. Eğer bir müdahale gerekirse önce Abdullah Paşa'nın seleflerinin

¹²⁷ BOA., HAT 20896.

¹²⁸ Valiliği sırasında da gücünü arttıran Ahmed Paşa bir ara Bağdat'tan azledilerek Erzurum valiliğine atandı. Ancak Erzurum gelirlerinin, debdebeli bir yaşantı süren ve kalabalık bir daire halkına sahip olan Ahmed Paşa'nın maddi ihtiyaçlarına kâfi gelmesi imkânsızdı. Bu yüzden kendisine tekrar Bağdat verildi. Bir kere Bağdat valiliğinden azledilen Ahmed Paşa bunun bir daha tekrarlanmaması için çareler aramaya başladı. Nihayetinde Diyarbakır Eyaleti'nde oldukça müstahkem bir kaleye sahip olan Mardin'i almaya karar verdi. Ele geçirilmesi güç olan bu şehri aldığı takdirde kendisinin valilikten azledilmesinin mümkün olmayacağını düşünüyordu. Üstelik Anadolu ve İstanbul'da meydana gelen her olaya daha çabuk vâkıf olabilecekti. Bu amaçlarla Mardin'in mâlikâne usulüne uygun olarak kendisine verilmesini talep etti. Talebi kabul edilerek Mardin Diyarbakır eyaletinden ayrıldı ve Ahmed Paşa'nın uhdesine verildi (BOA., HAT 20896).

¹²⁹ Mardin'in ayrılması hâlinde de Bağdat'ın ödediği 1000 kese verginin 100 kesesi eksilmiş olacaktı. Üstelik bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutabilmek için çok miktarda asker beslemek zorunda olan Mardin valileri veya voyvodalarının devlete maddi hiçbir faydası da olmayacaktı. Bunun dışında Mardin'i adeta ileri bir karakol olarak gören ve bu şehir hâkimiyetleri nedeniyle Musul'da da nüfuzları olan Bağdat valileri Mardin'in ellerinden çıkmasına asla izin vermezlerdi (BOA., HAT 20896).

muhallefat bedelini ödemek için verdiği sözü yerine getirip getirmeyeceği- ne bakılmalı eğer bu sözü yerine getirmezse o zaman müdahale edilme- liydi¹³⁰.

Bağdat ve civarının yönetim özellikleri hakkında bu fikirlere sahip olan Hâlet Efendi muhtelif gruplardan oluşan Bağdat halkı hakkında da yorumlarda bulunmuş; özellikle Bağdat'ın yerli halkının bölgenin idare- sinde niçin istihdam edilemeyecekleri hususunda Bâbüali'yi bilgilendir- miştir. Ona göre Abdurrahman Paşa gibi ayan ve komutanlar işe yara- madıkları gibi Bağdat'ın yerli halkı da yönetim kadrosunda yer alabile- cek özelliklerden yoksundular. Bir şekilde idarenin başına geçseler bile Bağdat'taki Osmanlılar tarafından itibar göremeyecekleri için Bağdat'ı kontrol altına almaları imkânsızdı¹³¹. Osmanlı Devleti'nin en önemli tica- ret merkezlerinden biri olan Bağdat, Arap kabilelerinin, Farisilerin ve Hintlilerin uğrak yeriydi. Üstelik Bağdat halkı da Rafizi ve Sünni olarak iki mezhebe ayrılmışlardı. Mezhep ve ırk temelindeki bu çeşitlilik, Hâlet Efendi'ye göre zaten zayıf kişiliğe sahip olan Bağdat halkının devlet yöne- tebilme hasletlerini ortadan kaldırmıştı. Daha da önemlisi bu sebepten dolayı Bağdat'ta birlik ve beraberlik sağlanması imkânsızdı. Yani Bağ- dat'ın yerli halkından bir vali çıkması ancak boş bir hayalden ibaretti¹³². Bağdat ahalisi, bir sorun çıktığında yandaşı oldukları şahsa verdikleri sözlerinde asla durmazlar; hatta biraz zorlanınca hemen karşı tarafa tabi olurlardı. Bağdat halkının bu zaafı Kölemenlerin tamamıyla Bağdat'a hâkim olmalarına neden olmuştu. Hatta yeniçeriler bile Kölemenlerin ta- hakkümü altındaydı¹³³.

Hâlet Efendi bu şartları göz önünde bulundurarak Bağdat'a yine bir Kölemen olan Abdullah Paşa'yı vali olarak atamak zorunda kalmıştı ki bu, bölgedeki Kölemen hâkimiyetinin devamı demektir. Ancak biraz za- man geçip Bağdat sükûnet bulduktan sonra Bâbüali tarafından "*Ende- run'da terbiye görmüş Rum'dan bir vezirin*" atanması halinde, Kölemen hâkimiyetinin yıkılacağı inancındaydı. Kendisi bu ihtimali düşünerek Musul-Diyarbakır hattındaki aşiretleri birleştirmiş ve Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa ile ittifak ettirmişti¹³⁴. Ayrıca bölgede önemli idari merkez- lere de kendisinin kolaylıkla yönlendirebileceği ve Bâbüali'ye sadakatle hizmet edecek şahısları yerleştirmişti. Bu doğrultuda Diyarbakır Eyaleti'ne Şeyhzade İbrahim Paşa'nın¹³⁵ Musul'a da Abdülcelilzadelerden Sadul-

¹³⁰ BOA., HAT 20896.

¹³¹ BOA., A.MKT 1186/83.

¹³² BOA., HAT 20896.

¹³³ TSMA., E. 7147.

¹³⁴ BOA., HAT 20879.

¹³⁵ Hâlet Efendi, Bâbüali'ye gönderdiği taktirde Diyarbakır'ın Şerif Paşa sorunundan dolayı dışarıdan bir vali kabul etmeyecekleri için Şeyhzade İbrahim Paşa'ya ibka olunması gerekti-

lah Paşa'nın¹³⁶ vali olarak atanmasını sağlamıştı¹³⁷. Bağdat meselesinde kendisine askerî ve maddî açıdan çok yardımcı olan ordunun mühimliği ve zahire ihtiyacını kendi kesesinden karşılayan¹³⁸ Mahmut Paşa'nın muhalefatinin borçlarına sayılmasını ve Paşa'nın büyük oğlu Abdurrahman Bey'e de mirimiranlık rütbesi ile kapıcıbaşılık verilmesini sağlayarak¹³⁹ Abdülcelilzadeleri de tam anlamıyla avucunun içine aldı. Sürgünde bulunan Rîşvanzade Abdurrahman Paşa'nın affedilmesini ve kendisine mirimiranlıkla Besni Kaymakamlığı verilmesini sağlayarak¹⁴⁰ onu da itaati altına aldı.

Hâlet Efendi, bütün bu düzenlemeleri yaparken Bağdat'ta bir dedikodunun çıkmasını önlemek için İstanbul-Diyarbakır-Bağdat hattındaki geliş gidişlerin ve yazışmaların kontrol altında tutulmasını istemiş ve bu isteğine Bâbîali tarafından da riayet edilmişti¹⁴¹.

Bağdat ve civarına, kendisine ve Bâbîali'ye sadık adamları yerleştirerek bölgeyi kontrol altına alan Hâlet Efendi'ye son zamanlarda Basra'yı almak için uğraşan İngilizlerle başı deritte olan İran Şahı da bir pürüz çıkaramazdı. Ancak oğlu Abdurrahman Paşa'yla işbirliği yapan Kirmanşah'ın İran Şahı olması halinde işler değişerek her an Osmanlı toprakla-

---

ğini bildiriyordu. Çünkü Diyarbakır'ın valisiz kalması günden güne Bâbîali'yi zarara uğrattı. İbrahim Paşa'nın yerine atanabilecek başka aday da yoktu. Üstelik Diyarbakır, Mora ve Kütahya gibi 8-10 kese hâsilata sahip değildi. Başka bir vezire verilse geliri olsa olsa 3 kese olacaktı ki bunun için risk almaya değmezdi. Bunun dışında Hâlet Efendi Bağdat olayları sırasında "*Diyarbakır İbrahim Paşa'ya tevcih edilmiştir*" diyerek Paşa'yı kullanmış ve böylelikle Şerif Paşa sorunundan dolayı ona sığınan aşiretleri de itaati altına almıştır (BOA., HAT 20880 J). Dolayısıyla İbrahim Paşa'ya verdiği sözün Bâbîali tarafından yerine getirilmesi halinde bu aşiretlerin de Paşa'yla birlikte hareket ederek isyan çıkartmaları kuvvetli bir ihtimaldi.

¹³⁶ Hâlet Efendi çok hasta olan Musul Valisi Mahmut Paşa'nın ölmesi hâlinde şehrin yine Abdülcelilzadelerin Hüseyin Paşazade kolundan olan Sadullah Bey'e tevcih edilmesini istiyordu. Abdülcelilzade ailesi her zaman Bâbîali'ye sadakatle hizmet ettiği gibi Süleyman Paşa'nın tenkilinde de Mahmut Paşa'nın, kendisine çok büyük yardımları olmuştu. Ancak Bâbîali tarafından yapılan araştırmada yine aynı aileden Süleyman Paşazade Ahmed Bey'in aşiretler ve kabileler arasında çok sevilip sayıldığı ve ona itaat edecekleri muhakkak olduğu ve bundan da öte onun Baban Mutasarıfı Abdurrahman Paşa'ya karşı durabilecek dirayette olduğu öğrenilmişti. Bununla birlikte Hâlet Efendi Hüseyin Paşazade Sadullah Bey'i tercih etmiş olduğundan tercihinin karşılanmamış isim yerleri açık fermanlar gönderilerek atama ona bırakılmıştır (BOA., A.SKT 120/19).

¹³⁷ BOA., HAT 20833, 32596.

¹³⁸ TSMA., E. 7147.

¹³⁹ BOA., HAT 32596.

¹⁴⁰ BOA., A.SKT 121/21.

¹⁴¹ BOA., HAT 20880.

rına saldıırabilirirdi¹⁴². Dolayısıyla bölgedeki asayişin devamı için İran'ın her an kontrol altında tutulması gerektiği hakkında Bâbîali'yi uyarıyordu.

Hâlet Efendi, bunların dışında Bâbîali'ye büyük sıkıntılar yaşatan Vehhabilerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine dair çözümler önerileri sunuyordu. İki sene içinde çok taraftan toplanan, Musul ve Mardin sancaklarına ait bazı köyleri tahrip eden Vehhabilerin merkezi Deriyye'ydi. Ancak bölgenin coğrafyası ve iklim yapısı şehre yapılacak askerî bir müdahalenin önünde en büyük engeldi. Süleyman Paşa kethüdalığı zamanında çok büyük masraflar ederek 20.000 askerle bölgeye gitmiş, ancak söz konusu sebeplerden dolayı başarılı olamamıştı. Halihazırda ise Bağdat o zamanki maddî gücünün onda birine bile sahip değildi. Ona göre Vehhabi gâilesini ortadan kaldırmak için tek çözümler Mısır ve Şam valilerinin ittifak ettirilmesi¹⁴³.

Bütün bu değerlendirmelerinin yanı sıra Hâlet Efendi, kendini de eleştirmekten geri durmuyor ve Bağdat mübaşirliği esnasında kendisini bir tek noktada hatalı görüyordu. Ona göre eğer Abdurrahman Paşa ile ilk görüşmesinde, kendisinin Bağdat kaymakamı ve Abdullah Ağa'nın da kethüda olacağını söylemiş olsaydı, Paşa Şehrîzor'u kaybetmemek için buna ses çıkaramazdı. Bu şekilde en azından 4.000 kese daha muhalefat bedeli kazanmış olurdu. Ancak İstanbul'daki hasımlarının, uzun zamandan beri bir göreve getirilmediği için devlete küskün olarak Bağdat'a gittiğini ve fırsat bulur bulmaz Bağdat'ı zapt ettiğini düşüneceklerini tahmin ediyordu. "Amacı hizmet değil kendi işini yoluna koymak içinmiş" dediğodüsünü ortaya atacakları ve bunun da yapacağı her işe gölge düşüreceğinden endişe ettiği için buna teşebbüs edememişti¹⁴⁴.

Sonraki Süreçte Bölgede Merkezin Gücünün Hissettirilmesi

Hâlet Efendi Bağdat'tan döndükten sonra da bölgeyle ilgisini kesmemiş, Rikab-ı hümayûn kethüdası olarak (1811-1814) merkezde güçlenirken Bağdat ve bölge üzerindeki nüfuzu da artmıştı. Bu ise dolaylı olarak bölgede merkezin gücünün hissedilmesini sağlıyordu. Bu doğrultuda ilk iş olarak Bağdat kapı kethüdalığına el atan Hâlet Efendi, Selim Sabit Efendi'yi bu göreve getirdi¹⁴⁵. Sultan II. Mahmut'un bu atamayı onaylar-

¹⁴² TSMA., E. 7147.

¹⁴³ Hâlet Efendi'nin bu konu hakkındaki planı şuydu: Mısır Valisi Süveys yoluyla Yenbu ve Cidde'ye zahire naklederek ordunun zahire ihtiyacını karşılayacak, Şam valisi de karadan hareket ederek Haremeyn-i Şerefeyn'i Vehhabi elinden kurtaracaktı. Medine'nin ele geçirilmesinden sonra bir sene muhafaza edilmesi ve Süveys'ten zahire gelmeğe devam etmesi şartıyla bu süre içinde Mekke de ele geçirilebilirdi (BOA., HAT 20879).

¹⁴⁴ TSMA., E. 7147.

¹⁴⁵ Hâlet Efendi, Bâbîali memurlarından birinin kapı kethüdası olmasının istiyor ve Sadaret kaim-makamının mektupçusu Abdi Bey'i öneriyordu. Kaim-makam ise bu teklife pek sıcak

ken, Selim Sabit Efendi'nin Bağdat'la ilgili her konuyu Hâlet Efendi ile müzakere ettikten sonra resmi yazı göndermesini şart koşması Hâlet Efendi'nin bölge üzerindeki nüfuzu kadar sultan üzerindeki etkisinin de bir göstergesiydi¹⁴⁶. Irak'ta nizamın sağlanması için bölgenin tek elden yönetilmesi inancında olan Hâlet Efendi, Bağdat'tan sonra, Musul ve Diyarbakır kapı kethüdâlıklarını da Selim Sabit Efendi'nin uhdesinde verdi.

İlk amacını bu şekilde gerçekleştiren Hâlet Efendi, zaman kaybetmeden çok rağbet gören yaldız altını ve beyaz akçeyi karıştırarak paranın değeriyle oynayan ve "*kavm-i habîs*" olarak tanımladığı Bağdat tüccarı üzerinde de kontrol kurmak için çalışmalara başladı. Tüccarı bir nizama sokmaya karar veren Hâlet Efendi, Bağdat'a dair her konuda olduğu gibi bu konuda da Selim Sabit Efendi'yi yönlendirecekti. Ancak bu çalışmalar II. Mahmud'un talimatıyla ikili tarafından çok gizli olarak yürütüldü¹⁴⁷.

Hâlet Efendi, planları doğrultusunda adım adım ilerlemiş iktidar süresi olan 1811-1822 tarihleri arasında bölgeyi avucunun içinde tutmuştur¹⁴⁸. Bu tarihler arasında Bağdat valiliği görevinde bulunan Abdullah Paşa¹⁴⁹, Said Paşa¹⁵⁰ ve Davut Paşa¹⁵¹ onun daha mübaşirken oluştur-

---

bakmıyordu. Bunun üzerine Bâbîali dışından adaylar tespit edilerek, nihayetinde ikili arasında Hasan veya Selim Sabit Efendilerden birinin kapı kethüdası olmasında mutabık kalındı. Ancak Selim Sabit Efendi kendisine verilecek eyaletlerin kapı kethüdası olan Yeğen İbrahim Ağa'nın ihtiyarlığından bahisle onun uhdesinden alınmasına razı olmuyordu. Hâlet Efendi de Selim Sabit Efendi'ye katılmakla birlikte devlet işlerine hatır gönülden çok daha önem verdiği için ilk önce devlet işine nizam verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden Selim Sabit Efendi üzerine ısrar etti. Hâlet Efendi'nin bu ısrarı etkili olmuş, Sultanın, Selim Sabit Efendi'yi tercih etmesi üzerine Bağdat kapı kethüdâlığı ona tevcih edilmiştir (BOA, HAT 23016).

¹⁴⁶ BOA., HAT 19611.

¹⁴⁷ Gerek tüccar ve gerek Tatarlar Bâbîali tarafından bölgenin nizamına dair bazı emirler gönderildikçe bunun Hâlet Efendi'nin talimatıyla olduğunu anlıyorlardı. Bu yüzden de her talimat gönderildiğinde onun hakkında şikâyetler artıyordu (BOA., HAT 20896). Bunun farkında olan Sultan II. Mahmut, Hâlet Efendi ve Selim Sabit Efendi arasında yapılacak görüşmelerde gizliliğe çok dikkat edilmesini ve özellikle Bağdat tüccarının kesinlikle haberdar edilmemesini istiyordu (BOA., HAT 19611).

¹⁴⁸ Şanizade, *a.g.e.*, C. II, s. 334.

¹⁴⁹ Bâbîali, Bağdat Valisi Abdullah Paşa'nın Süleyman Paşazade Said Bey'i tehdit ettiği ve Bağdat'ta işlerin yine aksamaya başladığına dair duyular alıyordu. Valiliğinin ilk aylarında iyi bir idare sergileyen Abdullah Paşa kethüdası ve bazı şahısların kıskırtmasıyla ahâliyi katletmeye mallarına el koymaya ve haksız yere bazı kişileri sürgüne göndermeye başladı (BOA., HAT 20880 F). Hâlet Efendi Abdullah Paşa'nın gevşekliği konusunda Bâbîali'ye katılıyor ancak yerine atanacak birisi olmadığı için valinin değiştirilmesini istemiyordu. Valinin azledilmesini isteyenlerin böyle bir değişimin nelere yol açacağını düşünemedikleri kanaa-

tinde olan Sultan II. Mahmut da Hâlet Efendi'yle hemfikirdi. Herhangi bir değişikliğe şiddetle karşı çıkan Hâlet Efendi kendisinden hiç beklenmeyen bir harekette bulunmuş ve valinin kethüdasına mirimiranlık verilmesi için sadrazamın aracı olmasını istemişti. Bu teklifi sadrazamda büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Hâlet Efendi Bağdat işleriyle ilgilenmeyi kesse bile teklifini sadrazamın aracılığı olmadan II. Mahmut'a iletebilirdi. Gerekli hallerde bu yolu kullanacağını da daha önce sadrazama ima etmişti. Sadrazam bu sebeplerden dolayı Hâlet Efendi'nin tavrına mana verememekle birlikte Bağdat Valisi'nin Bâbüali'nin istekleri doğrultusunda kullanılabilmesi için kethüdasına mirimiranlık verilmesinin uygun olacağını düşünüyordu. Sadrazamın üstü örtülü de olsa Hâlet Efendi hakkında şikâyetle bulunduğunu anlayan Sultan II. Mahmut, onu sadrazama karşı korumuştur. II. Mahmut'a göre Hâlet Efendi'nin bu davranışının altında yatan sebep şuydu: Kendisi Abdullah Paşa'dan memnun olmamasına rağmen Hâlet Efendi valinin değiştirilmemesi yolunda ısrar ediyordu. Padişah emrinin hilâfına hareket etmenin sonuçlarının nereye varabileceğini bilen diğer ricâl de bu konuda ısrarından vazgeçmesi için Hâlet Efendi'nin gözünü korkutmuştu. İşte bu yüzden Hâlet Efendi'nin de Abdullah Paşa'nın kethüdasına mirimiranlık tevcih edilmesi için sadrazamın aracı olmasını istemişti. II. Mahmut kendi hilâfına hiç kimsenin hareket edemeyeceğinin altını çizmekle birlikte Hâlet Efendi'nin gayretini takdir ediyor ve aslında endişelerinin yersiz olduğunu vurguluyordu. Sultanın Bağdat valisini azletmemesi ve kethüdasına mirimiranlık tevcihini onaylaması, Hâlet Efendi'nin fikirlerine değer verdiğini ve Bağdat hakkında alınacak kararlarda onun ne denli etkili olduğunu göstermektedir (TŞMA., E. 5026/26).

150 Hâlet Efendi'nin Bağdat'ta kurduğu sistem Abdullah Paşa'nın valiliğinin ilk yıllarında sorunsuz işledi. Ancak, Abdullah Paşa rahat durmuyor, özellikle taraftarları günden güne artan Said Bey'i valiliği için potansiyel bir tehlike olarak görüyor ve bu yüzden çiftliklerine el koyuyordu. Daha sonra ise konağını muhasara ederek ya da hane halkını tartaklayarak tacizlerini artırdı. Bununla da yetinmeyerek nihayetinde Said Bey'i öldürmeye çalışmıştı. Ancak Said Bey, askeri ve halkı ona karşı örgütleyebilecekken bir ihtilal çıkmaması için canını kurtarmak amacıyla 5-6 adamıyla beraber firâr ederek Mûntefik Şeyhi'ne sığınmıştır. Bu sırada İstanbul'a gidebilmek için çaba sarf eden Said Bey, Mûntefik Şeyhi'nin kendisini hiçbir yere salmamak üzere Abdullah Paşa'yla anlaşması üzerine bulunduğu yerden ayrılmamıştır. Abdullah Paşa, Mûntefik Şeyhi'nin taahhüdüne rağmen bir orduyla Bağdat'tan hareket ederek aşiretin sakin olduğu bölgeye doğru yola çıkmıştır. Bu olayları araştırmak üzere Bağdat'a mübaşir olarak gönderilen Celal Efendi, Paşa'nın yanına gitmiş ve İran tehlikesi ve Bağdat'ın iradına gelecek zararlardan bahsederek Bağdat'tan ayrılmasının münasip olmadığını kendisine hatırlatmıştı. Ancak Abdullah Paşa bu ihtar anlamazdan gelerek civardaki Araplardan vergilerini tahsil etmek bahanesiyle mübaşirin yanından ayrılmış, 3 ay çöllerde gezerek Mûntefik Şeyhi'nin üzerine yürümüştür. Mûntefik Şeyhi kendisine, aralarındaki anlaşmayı hatırlatıp hatta bu sefer için yaptığı masrafları karşılamayı da taahhüt etmesine rağmen, Paşa bunu kabûl etmeyerek saldırmıştır. Ancak askeri hemen Said Bey'in tarafına geçmiş ve Abdullah Paşa yenilgiye uğrayarak idam edilmiştir (BOA., HAT 20880 F). Abdullah Paşa'nın öldürülmesinden sonra Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa, Davut Bey'i Bağdat kethüdası ve kaim-makamı olarak Bağdat'a gönderdi. Durumu Bâbüali'ye bildirmesi üzerine yapılan müzakerede (BOA., HAT 16286) Davut Bey'in kaim-makamlığı reddedilerek Said Bey'in

kaymakam olması kararlaştırıldı. Mübaşir olarak Bağdat'ta bulunan Celal Efendi de Bağdat ileri gelenlerini toplayarak hepsinin ittifak ve kefaletiyle Said Bey'i kaymakam olarak atayarak, Abdullah Paşa'nın muhalefatına el koydu (BOA., HAT 20880 F). Sıra Bağdat valisinin kim olacağına gelmişti. Sultan II. Mahmut Bağdat valiliğine talip olan Büyük Süleyman Paşazade Said Paşa hakkında Hâlet Efendi'nin görüşünü sordu. Hâlet Efendi Bağdat mübaşirliği esnasında Said Bey ile görüşme imkânı bulamamış, ancak gevşek bir yapıda olduğunu duymuştu. Bununla birlikte valiliği esnasında tüm Irak'ta büyük bir nüfuz kazanan babası Süleyman Paşa'dan dolayı kazandığı şöhret çok önemliydi. Yani Hâlet Efendi, Said Bey'in, Süleyman Paşazade unvanının kullanılması taraftarıydı (TSMA., E. 2042). Bu telkinleri doğrultusunda 21 Mart 1813'te Bağdat valiliğine atanan (BOA., Tahvil d.53, s.22) Said Paşa 10 Ekim 1816 tarihine kadar bu görevde kaldı (BOA., A.NŞT., 1435, s.12). Said Paşa vali olur olmaz Bağdat vergisini düzenli ödeyeceğine dair hemen bir senet ve 1813 senesine ait ödemeler hakkında da ayrıntılı bir rapor gönderdi. Söz konusu raporda aynı zamanda Bağdat irsaliyesinin nerelere sarf edildiği de açıklanmaktaydı. Buna göre 1813 senesine mahsup olan verginin 100 kesesi Anapa valisinin maaşı, geri kalan 900 keseden yeniçerinin 4 kst mevacibi verilmişti. Acilen ödenmesi gereken 2 kst mevacibi, Abdullah Paşa olayı nedeniyle Bağdat askeri ve malî açıdan perişan olduğu için ödenemiyordu. Bölgede düzeni sağlayabilmesi için paraya ihtiyacı olduğundan bahseden Said Paşa, her şeye rağmen Bağdat'a girer girmez şehirdeki Osmanlı tâifesinin ihtiyaçlarını karşıladığını da bildiriyordu. Ayrıca yine Bağdat kalesi muhafızlarının 1808 ve Kurna kalesi muhafızlarının da 1811 senesine ait 73108,5 kuruş tutan mevaciblerini ve Bağdat yeniçeri mevacibleriyle et bahaları, cebeci, topçu, arabacı mevacibleri olan 35736,5 kuruşuda tamamen ödenmişti. Bâbüali'ye göndermesi gereken 1.000 keselik akçeden bu kesintilerden sonra geriye kalan 239 Rumi keseyi de teslim etti (BOA., A.SK 150/19).

151 Said Paşa da aynı selefleri gibi bir süre sonra Bâbüali'yle zıtlasmaya başladı. Bağdat ve civarında kendi hükümranlığını kuran Paşa'nın haksız yere vergi topladığı haberleri Bâbüali'ye ulaştı. Bâbüali tarafından defalarca uyarılmasına rağmen Bağdat'ın yıllık irsaliyesini göndermiyordu. Çeşitli bahanelerle bir süre daha İstanbul'u oyalayan Said Paşa'nın valiliğinin sonunu getiren olay ise Defterdar Davut Efendi'yi görevinden azletmesi oldu. Davut Efendi etrafına dargın Kölemenleri toplayarak Baban Mutasarrıfı'na sığınmış ve Bâbüali'den Bağdat valiliğinin kendisine tevcihini talep etmiştir (Bustani, a.g.e., s. 56). Said Paşa'nın dirayetsizliğine kanaat eden Bâbüali onu görevinden azletmiş ve Davut Efendi'yi Bağdat valisi olarak atanmıştır. Bâbüali'nin azil emrini dinlemeyen Said Paşa'nın Bağdat'tan çıkması üzerine Davut Paşa tüm gücüyle Bağdat'a saldırmış ve nihayetinde şehri ele geçirip selefini öldürmüştür (Davut Paşa ve Said Paşa'nın mücadelesi hakkında ayrıntılar için bkz. BOA., HAT 24350. BOA., A.SKT 163/2, 162/6, 161/22, 160/21). Davut Paşa tarafından idam edilen Said Paşa'nın kesik başını getiren Hâlet Efendi'nin adamına 750 kuruş faizli sehim, Bağdat ve Musul valisinin tatarlarını da kontoş samur kürk ve kaputlar ve ayrıca hediyeler verilmiştir (BOA., HAT 24350). Bağdat'a giren Davut Paşa ise selefi Said Paşa'nın dirayetsizliğinden dolayı bozulan İrak nizamını yeniden düzelterek taahhüt etmekteydi. Davut Paşa'nın bunları anlatırken kullandığı ifadelerin Hâlet Efendi'nin Bâbüali'ye sunduğu bir rapordaki ifadelerle birebir örtüşmesi (karşılaştırınız: BOA., HAT 20846 A; 25340) yine valilik emrinin

duğu muhtemel Bağdat valileri listesinin en üst sıralarında yer alan isimlerdi. Daha sonraki vali atamalarında söz konusu listeye sadık kaldığı ve tüm müdahaleleri¹⁵² bertaraf ederek yine kendi adaylarını vali seçtiği ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu süreç içinde Bağdat'a atanacak valilerden kapı kethüdalarına, ekonomisinin canlandırılmasından idaresinin güçlendirilmesine ve İran tehlikesinden korunmasına kadar her şey Hâlet Efendi'nin onayı ile gerçekleşti.

Hâlet Efendi Bağdat'ı bu şekilde kontrol altında tutarken Bağdat'ın kapısı olan Diyarbakır'ı da ihmal etmiyor ve Bağdat mübaşirliği esnasında yaptığı yardımlarla kendisine ve Bâbâli'ye sadakatini ispatlamış olan Şeyhzade İbrahim Paşa'yı aralarındaki ufak çaplı sürtüşmelere¹⁵³ rağmen valilikte bırakıyordu. Hâlet Efendi'nin bölgeyi kontrol altında tutmak için müdahalede bulunduğu bir diğer şehir olan Musul'da muhalefetine¹⁵⁴ rağmen vali olarak atanan Ahmet Paşa fazla tutunamıyor, Hâlet Efendi'nin isteği doğrultusunda yerine Hasan Paşa atanıyordu¹⁵⁵.

Hâlet Efendi'nin eski kethüdası Mehmeç Efendi ile gönderilmesi bu atamada da Hâlet Efendi'nin büyük rolü olduğunu göstermektedir.

¹⁵² Bâbâli aşında İran'ın bölgeye olan müdahalelerini önleyebilecek güce ve dirayete sahip olduğunu düşündüğü Cidde Valisi Kavalalı İbrahim Paşa'yı vali olarak atamayı planlamıştı (Bustani, *a.g.e.*, s. 59). Ancak Kavalalı İbrahim Paşa gibi bir şahsı kontrol etmesi güç olan Hâlet Efendi bunu engelleyerek Davut Bey'in vali olarak atanmasını sağlamıştır.

¹⁵³ Hâlet Efendi, Bağdat mübaşirliği esnasında kendisine büyük yardımları dokunan Şeyhzade İbrahim Paşa'yı zamanla adeta sıradan bir memur gibi azarlar oldu. Seferiye akçesini teslim etmesi için kendi adamı olan İzzet Ağa'yı, Paşaya yolluyor ve oldukça sert bir dille bir an önce gerekli parayı ödemesini istiyordu. Söz konusu miktarı Diyarbakır ve civarında olan Milli, Karakeçili ve Sincar aşiretlerinden toplaması gerekiyordu. Ancak Paşa, 70-80 seneden beri hiçbir vali bu aşiretlerden vergi toplayamamışken, Hâlet Efendi'nin bunu kendisinden emrivaki ile talep etmesine bir anlam verememiş ve üslubundan dolayı kendisine sitem etmiştir. Hâlet Efendi'nin en ufak bir ricasıyla istenilen meblağın 10 katını gerekli yerlere gönderebileceğini bildiren Paşa, karşı karşıya kaldığı kötü muameleden dolayı Hâlet Efendi'nin sarrâfı olan Haskil'e ödeme yapmayı zulüm olarak görüyordu. Ancak bu tevrinin Hâlet Efendi ve diğer devlet adamları arasında yanlış anlaşılmasını rica ediyor ve özellikle Hâlet Efendi'nin bu konuda kendisine yardımcı olmasını istiyordu (BOA., A.MKT 1149/23).

¹⁵⁴ Abdülcelilzade ailesi mensuplarına tevcih edilen Musul'a yeni vali olarak atanacak şahıs hakkında Bağdat-Basra ve Musul Kapı kethüdası Selim Sabit Efendi ve o bölgenin sarrâflık hizmetini gören Haskil ile müzakerede bulunan Hâlet Efendi adaylar arasında olan Ahmed Bey'in vali olarak atanmasını istemiyor hatta ondan nefret ettiğini açıklıyordu. Hâlet Efendi'nin Ahmed Bey'e duyduğu düşmanlıktan dolayı bu atamayı onaylatmayacağını düşünen Musul ileri gelenleri kendisine bir mektup göndererek Ahmed Paşa'nın artık uslandığını ve sadakatle çalışacağına dair teminat veriyorlardı (BOA., A.MKT. 1130/12). Bunun yanı sıra kapı kethüdası ve sarrâf, Ahmed Bey'in diğer adaylardan daha zengin olduğunu ve atama hâlinde Bâbâli'ye gönderilmesi gereken cevaiz ve avaidleri hiç zorlanmadan göndereceğini

Bağdat dönüşünde, sarrafı yaptığı Bağdatlı Yahudi Haskil ve kardeşi Azra aynı zamanda Bağdat valilerinin de sarraflarıydı¹⁵⁶. Hâlet Efendi onlar vasıtasıyla sadece valilerin değil, tüm bölgenin gelir ve giderlerini kontrol altında tutuyordu. Bu şekilde Bağdat ve civarında, Hâlet Efendi'nin haberi ve onayı olmaksızın bir tek adım dahi atılamıyordu. Bağdat Valiliği'ne her kim atanırsa atansın güçleri ancak Hâlet Efendi ile olan ilişkilerinin sağlamlığı ve yakınlığı ile doğru orantılıydı. Onun emrine karşı gelmek valiliğin elden gitmesi demekti¹⁵⁷. Görüldüğü üzere Bağdat

ileri sürerek Ahmed Bey'de ısrar ediyorlardı. Bağdat Valisi Abdullah Paşa'nın da kanaati bu yöneydi ve Ahmed Bey'in, valiliğini onaylaması karşılığında Hâlet Efendi'ye 30 kese akçe vereceğini taahhüt ediyordu. Valiliğin Ahmed Bey'e verilmemesi halinde uzak bir ihtimal de olsa Bağdat Valisi'nin, iltiması kabul edilmediği için Ahmed Bey'i kışkırtması ve Musul'da bir karışıklık çıkması mümkündü. Hâlet Efendi bu durumda padişaha karşı mahcup olmaksızın korktuğu gibi Bâbüal ricâlinin vali adayının zenginliğini ileri sürerek kendisini taciz etmelerinden endişeleniyordu. Bu çekincelerini dile getiren Hâlet Efendi son kararı yine II. Mahmut'a bırakmış, Sultan da Ahmed Bey'in valiliğini onaylamıştır (TSMA., 5026/18).

¹⁵⁵ Bağdat valisi Said Paşa, Hâlet Efendi'ye gönderdiği mektupta Musul Valisi Ahmed Paşa'nın azledilerek yerine yine Abdülcelilzadelerden Hasan Bey'in atanmasını istiyordu (BOA., A.SKT 81/31 7). Gerekece olarak da Ahmed Paşa'nın selefleri gibi Bâbüal'ye sadakatle çalışması şöyle dursun günden güne Musul ve çevresini harap etmesini gösteriyordu. Haksız yere vergi topladığı yetmezmiş gibi, Bağdat ve Musul tüccarına kötü davranmaktaydı. Bunların dışında Sincar Aşireti'nin tenkilî için toplanan orduyu aşiretin üzerine sürmek yerine dağılmalarına neden olmuş bu ise aşiretin cezalandırılmasını ve itaat altına alınmasını engellemişti (BOA., A. SKT 81/31, 156/2). Said Paşa, isteği gerçekleştiği takdirde cevaizden hariç olarak sadrazama ve Hâlet Efendi'ye yirmişer bin ve kapı kethüdası Osman Ağa'ya da on bin kuruş vereceğine, bu konuda yardımcı olacak diğer devlet adamlarına hediyeler sunacağına dair taahhütte bulunuyordu (BOA., A.SKT 81/31). Bağdat Valisi'nin bu iddiaları aslında Ahmed Paşa'yı sevmeyen ve valiliğini de kerhen onaylamış olan Hâlet Efendi için bulunmaz bir fırsattı. Paşanın bu ifadelerini delil göstererek Ahmed Paşa'yı Musul Valiliği'nden azlettirebilirdi. Ancak Bağdat Valisi'ni böyle bir durum karşısında Musul'da çıkabilecek bir karışıklığı durdurabilecek dirayette görmüyordu. O yüzden bir müddet daha beklemeye karar vererek Ahmed Paşa'ya dokunmadı ve kendisinden korkan Paşanın bir huzursuzluk çıkarmasını önlemek için muhabbet beslediğini bildirdi (BOA., A.SKT 158/21). Davut Paşa'nın Bağdat Valiliği'ne atanması ise ona istediği fırsatı verdi. Davut Paşa da Ahmed Paşa'nın azledilmesini ve yerine Hasan Paşa'nın geçirilmesini talep ediyordu (BOA., A. SKT 167/53) ki, bu telkinlerinde, Hâlet Efendi'nin rolü olduğu gayet açıktır. Davut Paşa'nın bölgeyi zabt edebilecek güçte olduğuna kanaat eden Hâlet Efendi, Ahmed Paşa'nın, Musul'dan azledilerek yerine aslında başından beri vali olmasını istediği Hasan Bey'in atanmasını sağladı.

¹⁵⁶ BOA., A.MKT 1068/86.

¹⁵⁷ Örneğin Hâlet Efendi, yeni doğan şehzadeler ve sultanlar için Bağdat'ta bir tören yapılmasını ve hediye gönderilmesini istemesi üzerine Abdullah Paşa bundan her ne kadar rahatsız olmuşsa da hem tören düzenlemiş hem de 30 Rumi kese hediye göndermişti (BOA.,

ve civarına dilediği idarecileri atayan, dilediğini de azlettiren ve hem Bâbâlı'de hem de söz konusu bölgede önemli makamlara kendi adamlarını¹⁵⁸ yerleştirerek varlığını sürekli hissettiren Halet Efendi bölgeyi ve idarecileri tam anlamıyla avucunun içine almıştı.

Bölge bürokrasisi üzerindeki bu gücü Bâbâlı'de bölgeyle ilgili her işte ona danışılmasını sağlıyordu. Bağdat ve civarında istikrarın sağlanması için merkezi yönetimin güçlü olması ve varlığının hissettirilmesi kanaatinde olan Hâlet Efendi, en başından beri adımlarını ona göre atmıştı. Zaman zaman sultana da bu önerilerini dile getiriyordu. Ona göre demografik, idarî ve coğrafî yapısı ve İstanbul'a uzaklığı nedeniyle uzun zamandan beri dışarıdan bir vali gönderilemeyen Bağdat'ta tam anlamıyla merkezin gücünü hissettirmek hem çok kolay hem de çok zordu. Bir isyan halinde asilerin Bağdat'ı İran'a teslim etmeleri de uzak bir ihtimal değildi. Bunun için ilk önce Osmanlı'ya Avrupalı'dan çok daha fazla düşmanlık gösteren İran'a karşı hazırlıklı olunmalıydı¹⁵⁹. Ancak bu amaçla bölgeye açıkça yapılacak bir asker sevkiyatı yarardan çok zarar getirirdi. Dolayısıyla bu konu gayet gizli tutulmalı ve aniden İran sınırına varılarak hücum edilmeliydi¹⁶⁰.

D.DRB:THR 108/5). Yine Abdullah Paşa görevinde ibka edildiği emrini getiren Hâlet Efendi'nin adamına, mutat mübaşirlik bedeli olan 20.000 kuruş yerine 40.000 kuruş veriyor (BOA., HAT 13644) hiç sebep yokken Hâlet Efendi'ye 10.000 kuruş hediye yollayarak (BOA., A.MKT 1059/75) onun takdirini kazanmaya çalışıyordu. Bu usul Said Paşa döneminde de değişmemiştir. Kendine dair her işi Hâlet Efendi'nin ellerine bıraktığını açıkça yazmaktan çekinmeyen Said Paşa, Hâlet Efendi'nin kendisine uzun süreden beri mektup yazmamasından duyduğu üzüntüyü dile getirirken, aslında onun şimşeklerini üzerine çekmiş olmaktan endişe ediyordu. Bu korkusu ise her sene göndermesi gereken hediyeleri göndermemesinden kaynaklanıyordu. Şeyhülislam ve sadrazam değişikliği nedeniyle gönderdiği hediyelerin de takdim edilmediğini öğrenen Said Paşa'nın korkusu bir kat daha artmıştı. Hâlet Efendi'nin gözünde itibar kaybettiğini düşünen vali kendini affettirmek için Hâlet Efendi'ye verdiği izahat şuydu: Söz konusu hediyelerin çoğu Bağdat'ta bulunmadığından, dışarıdan temin ediliyordu. Bu ise hem zaman hem de para kaybına neden oluyordu. Bağdat'ta sürekli bir karışıklık hâlinin sürmesi ise maddi açıdan Paşa'yı zorluyordu. Sırf bu yüzden hediyeleri gönderememişti. Said Paşa bölgenin durumuna vâkıf olan Hâlet Efendi'nin bu duruma el koymasını ve her sene göndermesi gereken hediyeler için Hâlet Efendi vâsıtasıyla affedilmeyi istiyordu (BOA., A. SKT 152/17).

¹⁵⁸ BOA., A.MKT 1141/68, 1210/72, A.SKT 133/61, 162/67, 163/39.

¹⁵⁹ İran'dan intikam alınmak için bölgeye asker sevkiyatı yapılırsa Abdurrahman Paşa hemen İran'ı haberdar edecek ve bölgedeki aşiretleri yağma için teşvik edecekti. Bağdat valisi de hem İran'a hem de isyan eden aşiretlere karşı koyamayabilirdi. Dolayısıyla Osmanlı askeri yetişene kadar Bağdat çoktan harap olacak; asker zamanında yetişip Bağdat'ı kurtarsa bile harap olan yerlerde yiyecek bulamayacağından daha fazla ileri gidemeyecekti (TSMA., E. 2042).

¹⁶⁰ Halet Efendi İran'a yapılacak muhtemel bir saldırının planını da yapmıştı. Şöyle ki: İlk önce Diyarbakır'dan 200-300 askeri olan güçlü bir vezir seçilip maiyetine yeterli miktarda

İran tehlikesi önlenip Baban bölgesinin de nizama sokulması halinde Bağdat'a gayet rahat dışarıdan vali gönderilebilirdi. Ancak Bağdat valisini azletmeden önce bölgeye merkezi hükümete bağlı ve kuvvetli Paşalar yerleştirilmeliydi. Örneğin Diyarbakır Valisi'ne Şehrîzor verilerek, Erbil ya da Baban Sancağı'na yerleşmesi sağlanabilir, Diyarbakır'a ise yine di- rayetli bir vezir atanarak şehrin voyvodalığı da uhdesine verildiği takdirde 3-5 bin asker besleyebilirdi. Böylelikle hem Bağdat nizam bulmuş olur, hem de İran'ın olası saldırılarının önüne geçilirdi¹⁶¹.

Hâlet Efendi'nin bilgisine sadece bölgenin idaresinin nizam altına alınması için değil Bağdat'ın vergisinin atırılması için de başvuruluyordu. Devletin önemli gelir kalemlerinden biri olan Bağdat'tan her sene hazineye 1.000 kese akçe aktarılıyordu. Ancak şehirde uzun süredir idari çalkantılar yaşanması ve valilerin kendi başlarına buyruk olmaları nedeniyle, bu meblağ bile zar zor ödenir oldu. Zaman zaman Bâbîali tarafından yapılan müdahaleler, kısa vadede işe yaramış, ancak uzun vadede bir sonuç alınmamıştı. Bağdat'ın hazineye daha çok katkı sağlayabileceğini bilen Sultan II. Mahmut, Bağdat gelirinin nasıl arttırılabileceğini Hâlet Efendi'ye sormuş ve çözüm önerileri istemişti¹⁶². Hâlet Efendi'nin ise çözüm önerisi şuydu: Her sene olağanüstü gelirlerle birleştiğinde 18 ila 19 bin kese arasında farklılık gösteren Bağdat gelirlerinin Bâbîali'ye tam manasıyla aktarılabilmesi için önce Basra ve Şehrîzor bölgesinde büyük mukataalara sahip olan Arap aşiretlerinin itaat altına alınması gerekiyordu. Bunlar itaat altına alınıp mutat olan harcamalar ve valilerin sefer masrafları düşüldükten sonra Bâbîali'ye gönderdikleri 1.000 kese akçe arttırılabilirdi. Ancak son derece harap olan Irak bir nizam

mühimmat ve asker verilmeliydi. Bu esnada Bağdat Valisi de Mardin ve Diyarbakır'daki aşiretleri itaat altına almalı ve Bağdat ve Musul'da zahire depolamalıydı. Bu işler halledildikten sonra Diyarbakır Valisi harekete geçerek Mardin voyvodası, Musul ve Bağdat valileri ile birleşerek aşiretlerin de yardımıyla önce Abdurrahman Paşa'nın üzerine hücumla Kürdistan'ı zabt edeceklerdi. Bu esnada muhakkak İran'a firâr edenler olacağından, firârlileri yakalamak maksadıyla Kirmanşah ve Tahran üzerine asker sevk edip daha ileriye de yağmacı Arap aşiretleri gönderilecekti. İşte bu noktada İran hükümeti ile karşı karşıya gelinecek ve firârlileri aramak için İran topraklarına girildiği beyan edilecekti. Karşılık olarak İran'dan nasıl muamele görürlerse görsünler *"Aslında bu firârlileri sizin bulup bize teslim etmeniz anlaşma şartlarında mevcuttur. Ancak hiçbir zaman bu şartlara uymadığınız gibi başta Abdurrahman Paşa olmak üzere firârlileri muhafaza ettiniz. Hatta Osmanlı topraklarına girip tahrip ettiniz ki Osmanlı bunun için tazminat istese yeridir"* diyerek geri adım atılmayacaktı. Bâbîali de, memurlarının arkasına durmakta birlikte olayı savaş boyutuna getirmeyecek adımlar atarak, İran'ın firârlileri teslim etmesi ve bundan sonra anlaşma şartlarına uygun davranmasının taahhüdünü aldıktan sonra askerlerini geri çekecekti (TSMA., E. 2042).

¹⁶¹ TSMA., E. 2042.

¹⁶² BOA., HAT 20846.

bulmadan verginin arttırılması için yeni atanan Bağdat Valisi Davut Paşa'nın güçlenip Irak'a bir nizam vermesi beklenmeliydi. Hâlet Efendi gerekli şartlar oluştuğunda Davut Paşa üzerinde vergiyi arttırması için baskı kurmayı ve dolayısıyla vergiyi attırmayı taahhüt ediyordu¹⁶³. Hâlet Efendi'nin raporunda verdiği bilgiler haklı bulunarak önerdiği gibi bir iki sene beklenmeye karar verildi¹⁶⁴.

Bağdat'a gönderiliş amacı muhalefat bedelini tahsil etmek kadar bölgedeki Kölemen hâkimiyetine de son vermek olan Hâlet Efendi, yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı bunu başaramamıştı. Üstelik Bâbüali'nin ilk şartı Süleyman Paşa'nın sessiz sedasız azledilmesi idi. Ancak şartlar gereği olay savaşa kadar taşınmıştı. Hâlet Efendi'nin Bağdat görevini bu veriler doğrultusunda pek başarılı görmeyenler bulunmaktadır ki Kölemen hâkimiyetini kaldıramaması hakkındaki eleştiriler doğrudur. Ancak Bağdat'ın o dönemde içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde şehirde neredeyse kökleşmiş bulunan Kölemen hâkimiyetinin bir kalemde yıkılmasını beklemek boş bir hayalden ibarettir. Nitekim Kölemenlerin daha uzun bir süre varlığını koruması¹⁶⁵ da bunu açıkça ortaya koymaktadır. Eleştiride bulunanların gözden kaçırdıkları bir diğer husus da Hâlet Efendi'nin Kölemen hâkimiyetini kırmak için yapmış olduğu idari düzenlemelerdir. Aldığı tedbirlerle, bölgeye hem kendisine hem de Bâbüali'ye sadık bürokratlar yerleştirilerek ileride Kölemenlerin varlığına son verilebilmesi için gerekli adımları atmış olduğu gibi bölgedeki aşiretleri de bu sayede kontrol altına almıştır. Üstelik Bâbüali cephesinden bakıldığında Hâlet Efendi'nin pek de başarısız olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihinde sikkenin en fazla tağşiş edildiği bu dönemde¹⁶⁶, muhalefat bedelinin harcandığı kalemler¹⁶⁷ göz önüne alındığında hazineye

¹⁶³ BOA., HAT 20846 A.

¹⁶⁴ BOA., HAT 20846.

¹⁶⁵ Kölemen Hâkimiyeti'nin son temsilcisi olan Davut Paşa (1817-1831), Halep Valisi Ali Rıza Paşa tarafından yenilerek Bağdat ve Basra merkeze bağlandı. Davud Paşa ise 1833 yılında Boşna valiliğine getirilerek (1294 *Bosna Vilayeti Salnamesi*, s. 36) bölgedeki Kölemen gücünün tasfiyesi adına önemli bir adım atıldı. 1834 yılında Musul'u ellerinde tutan Abdülcelilzade ailesinin hâkimiyetine son verildi. Bölgenin tam manasıyla merkezin kontrolü altına girmesi ise 1850 yılına kadar devam etti (Gökhan Çetinsaya, "Irak", *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 93).

¹⁶⁶ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 39.

¹⁶⁷ Hâlet Efendi'nin tatarıyla İstanbul'a muhalefat bedeli olarak gönderdiği nakit 832,5 keseydi. Geri kalan miktar da poliçe ile tamamlanmıştı. Bâbüali gelen bu paradan oldukça memnundu. Çünkü hazinelerde "1 şebek kuruşun tedariki mümkün değilken" Hâlet Efendi'nin gönderdiği ve poliçelerle 1500 keseye ulaşan para ile birlikte kethüda Osman Ağa'nın Sofya cizyesinden alacağı olan 400 kesenin gelmesi Allah'ın bir lütfü olarak görülüyordu ve hemen gelen paranın tanzimine başlandı. Paranın 500 kesesi ordu mühimmatını karşılamak üzere sarraflardan alınarak gönderilen 500 kesenin yerine konulacaktı. 500 kesesi ise

kazandırdığı paranın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Hâlet Efendi'nin hazineye yaşatmış olduğu rahatlık ve Bağdat'ta almış olduğu idarî tedbirler Bâbıali'de o kadar memnuniyet yaratmıştır ki Bağdat'tan döner dönmez 13 Haziran 1811 yılında Rikab-ı Hümayûn Kethüdalığına¹⁶⁸ getirilerek ödüllendirilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Humayunu (HAT) 4276, 4282, 4289, 4290, 13644, 13546, 14351, 16286, 16574, 19611, 20830, 20833, 20834, 20842, 20843, 20846, 20846 A, 20847, 20848, 20854, 20861, 20879, 20879 A, 20880, 20880 A, 20880 D, 20880 F, 20880 H, 20880 J, 20891, 20896, 20898 A, 20898 B, 20898 C, 20898 E, 23016, 24350, 25340, 25370, 32310 B, 32310 D, 32319, 32596, 32777, 34361, 41352, 46493, 51407, 53342, 53790, 53925, 54084.

Cevdet Dahiliye, C. DH 2723, 3728, 6719, 16720.

Cevdet Maliye (C. ML) 15025, 15720.

Ali Emiri, S MHM. II 10038.

Sadaret Defteri 354, s. 11; 358, s. 125.

A.NŞT., 1435, s. 12.

Tahvil d. 53, s. 22.

Baş Muhasebe Kalemi Muhallefat Halifesi Defterleri (D.BŞM.MHF), 7959.

Ayniyat Defteri 2, s. 6.

Bab-ı Asafî Mektubi Kalemi (A.MKT d.) 1034, s. 9.

Kamil Kepeci (KK d.) 22, s. 31, s. 215.

Mühimme Mektûpe Defterleri (MHM.MKM d.) 7, s. 12, hkm: 7; s. 14, hkm: 12; s. 15, hkm: 13; s.16, hkm: 14; s. 16, hkm: 15.

Sadaret Mektubi Kalemi Dosyaları (A.MKT) 1059/75, 1068/86, 1114/45, 1117/14, 1130/12, 1141/68, 1149/23, 1210/72.

Sadaret Kethüdalığı Kalemi Dosyaları (A.SKT) 81/31, 108/55, 121/21, 133/61, 139/73, 150/19, 152/17, 156/2, 158/21, 160/21, 161/22, 162/6, 163/2, 162/67, 163/39, 167/53.

Sadaret Amedi Kalemi Dosyaları (A.AMD) 57/63.

Darphane Dosyaları Tahrirat Kalemi (D.DRB:THR) 74/41, 74/43, 82/47, 83/8, 108/5.

Darphane Dosyaları Muhasebe Kalemi (D.DRB.MH) 70/3.

Veli Paşa'nın zahire almak için talep ettiği 135 bin kuruş için kullanılacak ancak bu miktar 200 bin kuruşa çıkarılacaktır. 50.000 kuruşta Hurşit Paşa'ya yollanacaktır. Paranın 400 kesesi tophane, cephane ve mehterhane mühimmatına, 300 kesesi matbah ve arpa eminleriyle kasap başının ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Bu miktarlardan 40,5 kese daha indirim yapıldığında 259,5 kese akçe artacak ve bu meblağ darphane-i amire de saklanacaktır (BOA., HAT 51407).

¹⁶⁸ BOA., Sadaret Defteri no 357, s. 357. Hâlet Efendi'nin bu görevi 17 Ocak 1814 tarihinde Sadrazamın İstanbul'a dönmesi ile sona ermiştir (BOA., Sadaret Defteri no 358, s. 125).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

E. 2042, E. 2470, E. 5026/18, E. 5026/26, E. 5753, E. 7030, E. 7147, E. 8702/10.
1294 *Bosna Vilayeti Salnamesi*.

Adair, Sir Robert, *The Negotiations For The Peace Of The Dardanelles In 1808-1809: With Dispatches and Official Documents*, Vol: II, London 1845.

Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, C. II, İstanbul 1867.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, IX, Dersaadet 1309 (ikinci baskı).

Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003.

Baysun, Ahmed Cavid, "Bağdat" *İslam Ansiklopedisi (İ.A.)*, C. II, Eskişehir 2001.

Bustani, Mehdi Jawad Habib al, *Bağdat'taki Kölemen Hâkimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması İle Ali Rıza Paşa'nın Valiliği*, (İstanbul Üniversitesi Basılmamış Lektora Tezi), İst. 1979.

Cabi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), C. I, Ankara 2003.

Çağatay, Neşet, "Vehhabilik", *İ.A.*, C. XIII, Eskişehir 2001.

Çetinsaya, Gökhan, "Irak", *DİA.*, C. 19, İstanbul 1999.

Darkot, Besim, "Musul" *İ.A.*, C. VIII, Eskişehir 2001.

Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon, Sebastiani ve Gardan*, (terc. Köprülüzade Mehmet Fuad), Dersaadet 1329.

Ed-Düri, Abdülaziz, "Bağdat-Genel Bakış", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. IV, İstanbul 1991.

Eyüp Sabri, *Tarih-i Vehhabiyan*, İstanbul 1296.

Gülsoy, Ufuk, "Sıra Dışı Bir Dini Topluluk: Osmanlı Yezidileri (XIX. ve XX. Yüzyllar)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 7, İstanbul 2002.

Gündüz, Ahmet, "Musul-Osmanlılar Dönemi", *DİA.*, C. XXXI, İstanbul 2006.

-----, "Musul Sancağı'nda Aşiretler ve Şekavetleri (1523-1575)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 143, Nisan 2003.

Halaçoğlu, Yusuf, "Bağdat Osmanlı Dönemi", *DİA.*, C. IV, İstanbul 1991.

Honigmann, E., "Musul", *İ.A.*, C. VIII, Eskişehir 2001.

Kulî, Abd al-Razzak b. Najaf, *The Dynasty Of The Kajars*, London 1833.

Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti (Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*, Ankara 1998.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, C. I, (Eski Yazıdan Akt: Seyit Ali Kahraman), İst. 1996.

Özaydın, Abdülkerim, "Bağdat-Kültür ve Medeniyet", *DİA.*, C. IV, İstanbul 1991.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007.

-----, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003.

Rich, Cloudius James, *Narerative Of A Residence In Koordistan*, vol I, London 1836.

Sabit, *Kölemen Hâkimiyeti'nin Kurulması ve İnkrazına Dair Bir Risale*, İstanbul 1292.

Sağlamdemir, İlimhan, *Mecmû'a-i Vekâyi-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

Şanizade, Mehmet Ataullah, *Tarih*, C. I, II, 1284/1867.

The Gentlemen's Magazine: And Historicâl Chronicle, Vol. LXXXI, London 1811.

Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, Ankara 1997.

Yenidünya, Süheyla, *Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İst. 2009.